



MICHAL V. ŠIMŮNEK
ANTONÍN KOSTLÁN
(EDITORŮ)

**BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK
OBĚTÍ NACISTICKÉ PERZEKUCE
Z ŘAD VĚDECKÉ OBCE
V ČESKÝCH ZEMÍCH 1939–1945**

SWAZEK I (A–K)

KAROLINUM

**Biografický slovník
obětí nacistické perzekuce
z řad vědecké obce
v českých zemích 1939–1945**

Svazek I
(A–K)

**Michal V. Šimůnek
Antonín Kostlán
(editoři)**

Recenzovali:

PhDr. Jan Gebhart, DSc. (†)
prof. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Redakce Marie Hamšíková
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2019

© Michal V. Šimůnek, Antonín Kostlán (editoři), 2019

ISBN 978-80-246-3614-6

ISBN 978-80-246-3647-4 (online : pdf)



Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2019

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvodní slovo (<i>Eva Zažímalová</i>)	9
<hr/>	
Perzekuce vědců v protektorátu Čechy a Morava během druhé světové války - úvodní studie (<i>Michal V. Šimůnek</i>)	11
<hr/>	
Oběti z řad vědců a akademiků - vymezení tématu (<i>Antonín Kostlán - Michal V. Šimůnek</i>)	41
<hr/>	
Poděkování	47
Ediční poznámka	48
Seznam použitých zkratk	49
Seznam zkráceně citované literatury a databází	55
Seznam autorů a jejich zkratky	58
<hr/>	
Biografická část	59
Franz Adler	61
Maximilian Adler	65
Jan Auerhan	68
Jiří Baum	72
Bohumil Baxa	76
August Bayer	80
Jan Bečka	85
Vladimír Bergauer	88
Ludwig Berwald	91
Jaroslav Boháč	97
Lev Borský	101
Oskar Butter	105
František Coufal	108
Norbert Fabián Čapek	111
Blahoslav Čermák	116
Jan Čipera	119
Vojtěch Čížek	122
František Čuřík	126

Hugo Ditz	130
Václav Dolejšek	133
Mikuláš Doležal	138
František Dvořák	141
Dominik Eisinger	145
Viktor Felber	147
Josef Fischer	151
Oskar Fischer	158
Rudolf Fischl	162
Jan Florian	166
Otakar Frankenberger st.	171
Jiří Franta	175
Jan Frček	178
Walter Fröhlich	182
Alfred Fuchs	186
Anton Gebert	191
Gustav Gellner	194
Alexandr Gjurić	199
Ilja Dmitrijevič Golub	204
František Gregor st.	206
Vladimír Groh	209
Alfred Grotte	214
Edgar Stanislav Hauner	216
Vilém Julius Hauner	218
Vilém Havlík	221
Vladimír Helfert	224
Erwin Hirsch	230
Karel Hora	232
Vladimír Hora	236
Bohuslav Horák	239
Bohuslav Hrudička	242
Wilhelm Jaroschy	245
Jan Jebavý	248
Bedřich Jenšovský	251
Jan Jesenský ml.	255
František Kafka	258
Richard Kahn	261
Ernst Kalmus	264
Otakar Kamper	266
Bohumil Kladivo	268
Erwin Klausner	273
Jaroslav Klíma	275

František Alois Kolářek	277
Emil Kolben	282
Kurt Konrad	288
Kamillo Körner	294
Arnošt Vilém Kraus	298
Vladimír Krist	303
Kamil Krofta	306
Pavel Kropáček	316
Václav Kropáček	319
Miroslav Křivý	323
Josef Kudela	328

Relevantní archivy a knihovny	333
Seznam vyobrazení	335
Jmenný rejstřík	339
Místní rejstřík	350

ÚVODNÍ SLOVO

Ačkoli o nacistické likvidační mašinérii bylo již napsáno mnohé, podrobná a vědecky fundovaná kniha, která by se věnovala obětem nacistického režimu z řad členů vědecké a akademické obce, překvapivě dosud chybí. Přitom v zahraničí (např. v Polsku) byly první soupisy k dispozici již v 70. letech 20. století. Hlavním cílem knihy *Biografický slovník obětí nacistické perzekuce z řad vědecké obce v českých zemích 1939–1945* je tedy zmapovat a analyzovat vůbec největší personální a ideologický zásah do moderní vědy v českých zemích, ke kterému kdy došlo. A byl to zásah o to významnější, že postihl badatele a výzkumníky nejrozličnějších generací: tedy jak nejstarší generaci, jejíž dílo bylo téměř završeno, tak i střední a nejmladší generaci, jejichž vědecká práce se blížila svému vrcholu nebo slibovala velký rozlet. S obdobím druhé republiky a ustavením protektorátu Čechy a Morava vstoupila česká věda do dlouhého temného období, které trvalo de facto až do pádu komunistického režimu v roce 1989. K přímé perzekuci (nejrozsáhlejší z nich zasáhla Masarykovu univerzitu v Brně, jejíž profesorský sbor skončil do značné části v koncentračním táboře Mauthausen), končící často smrtí postižených, se v tomto období přidalo také vylučování rozsáhlých skupin osob z možnosti podílet se na vědě na základě opakujících se ideologicky a politicky motivovaných čistek, ale i dobrovolný odchod značné části nadaných jednotlivců nebo již renomovaných vědců do exilu. Ztráta těchto vědeckých osobností byla navíc umocněna rozbitím badatelských týmů (především v přírodních a lékařských vědách) a narušením vývoje jednotlivých „škol“, jež byly často vázány právě na působení význačné osobnosti.

Knihla ve dvou svazcích přináší podrobné informace o téměř dvou stovkách vědců postižených nacistickým režimem. Navazuje tak na již publikovanou práci kolektivu autorů *Disappeared Science: Biographical Dictionary of Jewish Scholars from Bohemia and Moravia – Victims of Nazism, 1939–1945* (vydali v roce 2014 Michal V. Šimůnek a Antonín Kostlán), která se věnovala židovským vědcům. Záměrem této knihy je poskytnout – v rámci biograficko-lexikografického formátu – přehled o rodinném zázemí, vzdělání, odborné kariéře a především o vlastním odborném přínosu sledovaných osobností pro rozvoj české i světové vědy. Nemalý podíl mezi hrdiny knihy mají osobnosti, které se zapojily do odbojového hnutí, a jejichž smrt tak byla daní za jejich snahu přispět k obnovení svobodného života v naší zemi. V této souvislosti

je potřeba si připomenout i ztráty, které utrpěli nejbližší rodinní příslušníci, kteří často sdíleli stejně tragický osud (popravy, vězení, koncentrační tábory aj.).

Kniha má velký význam pro dějiny vědy, a to jak pro svůj příspěvek k řešení řady otázek důležitých pro vědu a historii (vliv totalitních režimů na vývoj vědy jako celku i jednotlivých oborů, pravidelnosti a disproporce při střídání vědeckých generací, modelování typických a atypických vědeckých kariér aj.), tak i jako obecně platné připomenutí těchto výjimečných tvůrčích osobností a jejich díla. Tyto oběti představují totiž nejen neobyčejně tragickou výstrahu před fanatismem zločinné politické ideologie, ale připomenutí jejich osudů má i mnohem obecnější platnost: důsledkem hodnot, které zastávaly, vzdělání, kterého dosáhly, a především intelektuálních schopností a rozhledu, kterými disponovaly, jim bylo souzeno se stát nadčasovým a stále platným mementem připomínajícím nutnost chránit svobodu lidského myšlení a vědeckého bádání v naší době i v budoucnosti.

*prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc.
předsedkyně Akademie věd České republiky*

PERZEKUCE VĚDCŮ V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA BĚHEM DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY - ÚVODNÍ STUDIE¹

MICHAL V. ŠIMŮNEK

„Ale pokud selžeme, pak se svět (...) a s ním vše, co jsme znali a na čem nám záleželo, zhroutí do propasti nového temného věku, jež světlo zvrhlé vědy učiní ještě zlověstnějším a trvalejším.“²

Nacistická okupace českých zemí znamenala – kromě jiného – rovněž radikální proměnu vědecké politiky, a to jak v oblasti infrastrukturální, tak zejména personální.³ Bezprecedentní byla i míra ideologizace vědy a výzkumu, kdy namísto odborné fundovanosti a kompetitivní výkonnosti získala primát ideologická hlediska.⁴

Ačkoli problematika nacistické vědecké politiky v protektorátu, jejích hlavních linií, dopadů, limitů a přesahů jak v geografickém, tak mezioborovém směru stále ještě čeká na souhrnné zpracování, v kontextu této práce je účelné ve vší stručnosti upozornit na její hlavní východiska a proměny.

1.

Stav vědecko-výzkumné infrastruktury počátkem roku 1939 příčinně souvisel s vývojem v předchozím dvacetiletém období. Vznik Československa

1 Tato studie vznikla v rámci výzkumného záměru GAČR 17-271132S.

2 Projev známý jako „*This was their finest hour*“ Sira Winstona Churchilla v dolní komoře Parlamentu Spojeného království po porážce Francie, 18. 6. 1940.

3 Pro období 1939–1945 srov. souhrnně nejnověji Jan Kuklík – Jan Gebhart, *Velké dějiny zemí Koruny české*, sv. XVa (1938–1945), Praha–Litomyšl 2006. K vlastnímu tématu srov. především Miloš Hořejš – Ivana Lorencová (eds.), *Věda a technika v českých zemích v období 2. světové války* (= Práce z dějin techniky a přírodních věd, sv. 20), Praha 2009 a Antonín Kostlán – Hana Barvířková (eds.), *Věda v českých zemích za druhé světové války* (= Práce z dějin Akademie věd, sv. C/3), Praha 1998.

4 Ke vztahu vědy a politiky v dobové reflexi na příkladu biologie srov. Richard B. Goldschmidt, *Research and Politics*, in: *Science* 109 (2827), 1949, s. 219–226. Sekundárně k politizaci vědy ve 20. století např. Ernst Topitsch, „*Politisierete*“ *Wissenschaft – Ansprüche ohne Legitimation*, in: Kurt Hübner – Nikolaus Lobkowicz – Gerard Radnitzky (eds.), *Die politische Herausforderung der Wissenschaft. Gegen eine ideologisch verplante Forschung*, Hamburg 1976, s. 159–173. K vědě v totalitních politických režimech srov. Yakov M. Rabkin – Elena Z. Mirskaya, *Science and Totalitarianism*, in: Mark Walker (ed.), *Science and Ideology. A Comparative History*, London–New York 2003, s. 17–34.

roku 1918 přitom v této oblasti byl a současně nebyl zásadním zvratem. Na jedné straně se proměnil celkový politický, společenský a kulturní rámec, na straně druhé se zúžily tradiční a po mnoho desetiletí vznikající vazby předcházející éry. Zároveň došlo k dalšímu rozvoji, takže vědecko-výzkumnou infrastrukturu oné doby lze rozdělit na⁵: 1. univerzity a vysoké školy, 2. vědecké společnosti, akademie a muzea (tradiční i nové)⁶, 3. státní zemské a obecně vědecko-výzkumné ústavy⁷, 4. rezortně zakotvené výzkumné instituce (především v oblasti vojenské, zdravotní a zemědělské; mohly se překrývat s institucemi uvedenými sub 3), 5. specializované odborné spolky a 6. instituce soukromého výzkumu.⁸ Vysoké školy a univerzity, kterým mělo i nadále příslušet ústřední postavení, zůstaly zachovány, respektive byly v souladu s dlouhodobými požadavky rozmnoženy (Brno, Bratislava). Obdobně do protektorátu přešel model centrálně spravované vědy a výzkumu, v němž hlavní role připadla Ministerstvu školství a národní osvěty (MŠANO), vedeného během let 1939–1942 profesorem Univerzity Karlovy (UK) v Praze, právním historikem Janem Kaprasem (1880–1947).⁹ Ministerstvo školství a lidové osvěty pod kolaborantským vedením Emanuela Moravce (1893–1945) v letech 1942–1945 naopak na vědeckou agendu coby na zbytečnou rezignovalo.¹⁰

-
- 5 V přehledu srov. Alena Míšková – Martin Franc – Antonín Kostlán (eds.), *Bohemia docta. K historickým kořenům vědy v českých zemích*, Praha 2010 a dále také Jaroslava Hoffmannová, *Institucionální zázemí humanitních a sociálních věd v českých zemích v letech 1848–1952* (= Práce z Archivu AV B/18), Praha 2009, s. 201–295. Dobově k přehledu a významu výzkumnictví v jednotlivých zemích srov. W. A. Ha. (šifra), *Industrial Research*, in: *Encyclopaedia Britannica. A New Survey of Universal Knowledge*, Vol. 19, Chicago – London – Toronto 1947, s. 204–207 a také John D. Bernal, *The Social Function of Science*, London 1939.
 - 6 V meziválečném období vznikly Masarykova akademie práce (1920) a Československá akademie zemědělská (1924); dále se také ustanovila Československá národní rada badatelská (1924).
 - 7 K podílu srov. Jaroslav Folta, K některým problémům výzkumu československé vědecko-výzkumné základny v meziválečném období, in: Jaroslav Purš (ed.), *200 let České společnosti nauk 1784–1984*, Praha 1985, s. 391–397, zde s. 394.
 - 8 Tamtéž, s. 391; týž, *On the Development of Czechoslovak Scientific Base*. *Acta historiae rerum naturalium necnon technicarum*, special issue 5, Praha 1971, s. 185–265.
 - 9 Srov. Jiří Doležal, Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie, Praha 1996; Jiří Doležal – Tomáš Pasák, Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace, in: *In memoriam Zdeňka Fialy* (= Z pomocných věd historických UK), Praha 1978, s. 215–257. K roli J. Kaprase srov. Josef Tomeš, O personální kontinuitě prvního a druhého odboje. Životní příběh Jana Kaprasa, in: Jan Gebhart – Ivan Šedivý (eds.), *Česká společnost za velkých válek 20. století. Pokus o komparaci*, Praha 2003, s. 253–264 a Marie Ryantová, Prof. JUDr. Jan Kapras a jeho působení za okupace, in: Kostlán – Barvířková, c. d., s. 251–265.
 - 10 V ministerstvu pod Moravcovým vedením zůstala pouze agenda školské a kulturní politiky. Do jaké míry v ní mohly setrvat i zbytky vědní politiky, zůstává doposud nezodpovězenou otázkou. Ke struktuře a kompetencím ministerstva srov. Volker Mohn, *NS-Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren. Konzepte, Praktiken, Reaktionen* (= Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa, Bd. 45), Essen 2014, s. 131–142. K úloze E. Moravce srov. Jiří Pernes, *Až na dno zraždy. Emanuel Moravec*, Praha 1997, s. 175–207 a Jan Tesař, Emanuel Moravec aneb logika realismu. *Dějiny a současnost* (dále jen DaS) 11/1, 1969, s. 20–27.

První zásah do této vědecko-výzkumné infrastruktury po německé okupaci v březnu 1939 souvisel s rozpuštěním československé armády.¹¹ Na jedné straně došlo ke zrušení vojenského vysokého školství (Vysoká škola válečná) a vlastní výzkumné organizační báze (Vojenský ústav vědecký), respektive přesunu vojenských expertů do jiných státních institucí či průmyslu,¹² na druhé straně byly v podstatě ihned přebírány a exploatovány podniky spojené s vojenským výzkumem a vývojem.¹³ Začlenění do struktury německého vojenského výzkumu měl na starost nejdříve německý Hospodářský a vyzbrojovací úřad (*Wirtschafts- und Rüstungsamt*) a od 30. března 1939 Zbrojní inspekce Praha (*Wehrwirtschaftsinspektion Prag*). Zejména v oblasti leteckého výzkumu došlo k začlenění do rezortního výzkumu Říšského ministerstva letectví (*Reichsluftfahrtministerium*), respektive *luftwaffe*.¹⁴

Vědní politika, která zůstávala i po březnu 1939 v mnoha ohledech součástí školské politiky, byla sice formálně v gesci protektorátní vlády, nicméně za situace, kdy této vládě „nepříslušelo právo ani moc stanovit rozsah autonomie“ a kdy současně došlo k vytváření vlastní německé administrativně-správní struktury, která postupně čím dál tím více ingerovala do protektorátní agendy, přičemž personální opatření měla jednoznačnou prioritu.¹⁵ To se týkalo především příslušného oddělení (skupiny) v nově zřízeném Úřadu říšského protektora (*Amt des Reichsprotektors*). Obecně je přitom třeba uvést, že německá vědní politika jako taková byla v polykratické struktuře nacistického státu ovlivňována soupeřením několika bloků. Byl to vojenský výzkum kontrolovaný Vojenským zbrojním úřadem (*Heereswaffenamt*), *luftwaffe*, Göringovo ekonomické pseudoministerstvo pro čtyřletý plán a Říšská rada pro výzkum

-
- 11 Pro organizaci vědeckého vojenského výzkumu srov. Karel Straka, *Souvislosti vědy a výzkumu s obranou Československé republiky. Vojenský ústav vědecký v letech 1936–1938*, Praha 2006. Pro likvidaci vojenského školství srov. Václav Bednář, *Československá vojenská akademie 1919–1939*, in: Tomáš Pospěch (ed.), *Orel, lev, svastika a hvězda. Historie bývalých vojenských škol v Hranicích*, Hranice 2010, s. 73–76.
- 12 Srov. Pavel Šrámek, *Ve stínu Mnichova. Z historie československé armády 1932–1939*, Praha 2008, s. 100–131. Dále srov. Arnošt Bareš – Tomáš Pasák, *Odbojová organizace Zdeňka Schmoranze v roce 1939. Historie a vojenství* (dále jen HaV) 16/6–7, 1968, s. 1003–1033. Pro umístování některých důstojníků v chemickém průmyslu ve Zlíně srov. Stanislav Landa, *K dějinám chemie paliv v letech 1921–1952*, in: Nový – Foltá, c. d., s. 195–216, zde s. 208.
- 13 Vojtěch Mastný, *Protektorát a osud českého odboje*, Praha 2003, s. 69–71.
- 14 Pavel Marjánek, *Pražský letecký ústav za okupace 1939–1945*, in: Michal Plavec a kol., *Než podmaníme vzduch... Zalétávací a zkušební piloti a letecké výzkumné ústavy* (= *Práce z dějin techniky a přírodních věd*, sv. 29), Praha 2012, s. 125–146.
- 15 Mastný, c. d., s. 55. K německému systému vědní politiky v letech 1933–1945 srov. Nother Hammerstein, *Wissenschaftssystem und Wissenschaftspolitik im Nationalsozialismus*, in: Rüdiger vom Bruch (ed.), *Wissenschaften und Wissenschaftspolitik. Bestandaufnahmen zu Formationen und Kontinuitäten im Deutschland des 20. Jahrhunderts*, Stuttgart 2002, s. 219–225. Pro úlohu akademií srov. Eduard Seidler (ed.), *Die Elite der Nation im Dritten Reich – Das Verhältnis von Akademien und ihrem wissenschaftlichen Umfeld zum Nationalsozialismus* (= *Acta historica Leopoldina*, Nr. 22), Halle/Saale 1995.

(*Reichsforschungsrat*), NSDAP, Říšské ministerstvo pro vědu, vzdělání a osvětu lidu (*Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung*; dále jen REM), SS či později Speerovo Říšské ministerstvo pro vyzbrojování a válečnou produkci (*Reichsministerium für Rüstung und Kriegsproduktion*) atd. Jejich význam, reálné možnosti, ale i konkrétní výzkumné záměry se během času značně proměňovaly a samozřejmě se podle dané konstelace odrážely i v okupovaných oblastech, protektorát nevyjímaje. Tyto bloky spolu někdy kooperovaly, někdy byly naopak v konfliktu nebo tu více, tu méně skrytě soutěžily jeden s druhým.¹⁶ Trvalými průvodními znaky byl nicméně nárůst vlivu SS a současně i přesvědčení, že nacistický stát spočívající na rasové a *völkisch* pospolitosti a výlučnosti může a má být řízen technokraticky orientovanými odborníky, kteří zajišťují „institucionalizaci technologické změny pro státní zadání“.¹⁷ V protektorátu navíc hrály v německé vědní politice klíčovou úlohu zdejší nacifikované německé vysoké školy v čele s Německou Karlovou univerzitou (NKU) a jejím novým vedením v čele s příslušníkem SS profesorem Wilhelmem Saurem (1899–1951).¹⁸ V krátké době se podařilo navázat úzký vztah rovněž ke klíčovými představitelům REM.¹⁹

Naprosto klíčovým zásahem do vědecko-výzkumné infrastruktury bylo uzavření českých vysokých škol a univerzit 17. listopadu 1939, vyhlášené původně na dobu tří let. Tento krok, spojený navíc s brutálním postupem vůči studentům, představoval zásadní a „čistě politické rozhodnutí“²⁰, které znamenalo nejen jasnou negaci autonomie protektorátu, nýbrž představovalo nepřekročitelnou mez až do roku 1945.²¹ Zároveň se jednalo o krok, který

16 Monika Renneberg - Mark Walker, Scientists, Engineers and National Socialism, in: Monika Renneberg - Mark Walker (eds.), *Science, Technology and National Socialism*, Cambridge 2002, s. 1-30, zde s. 1-2.

17 Tamtéž, s. 3, 4, 6. Srov. také Jeffrey Herf, The Engineer as Ideologue. Reactionary Modernists in Weimar and Nazi Germany. *Journal for Contemporary History* 19, 1984, s. 631-648. Životopisně pro hlavní dva aktéry Taylor Blaine, *Hitlerovi inženýři. Fritz Todt a Albert Speer. Hlavní stavitelé Třetí říše*, Praha 2015. K SS a roli Himmlera srov. Peter Longerich, *Heinrich Himmler. Biographie*, München 2010; Michael H. Kater, *Das „Ahnenerbe“ der SS 1935-1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches* (= Studien zur Zeitgeschichte, Bd. 6), Berlin - Boston 2006, a také Eugen Kogon, *Der SS-Staat. Das System der deutschen Konzentrationslager*, München 2006.

18 Srov. Michael Grüttner, *Biographisches Lexikon zur nationalsozialistischen Wissenschaftspolitik* (= Studien zur Wissenschafts- und Universitätsgeschichte, Bd. 6), Heidelberg 2004, s. 145-146. Pro roli pražské NKU a jejích profesorů srov. Alena Míšková, *Die Deutsche (Karl-) Universität vom Münchener Abkommen bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges*, Praha 2007.

19 Jednalo se zejména o referenta pro přírodní vědy, příslušníka SS a profesora Rudolfa Mentzela (1900-1987). K jeho pozici blíže Grüttner, c. d., s. 117-118 a dále také Anne C. Nagel, *Hitlers Bildungsreformer. Das Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung 1934-1945*, Frankfurt/Main 2012.

20 Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále jen AKPR) Praha, sl. K335/42, dopis ÚŘP Háchovi, 24. 9. 1940.

21 K rozsáhlé literatuře týkající se průběhu a následků 17. listopadu 1939 srov. především Petr Borl, Intervence ve prospěch studentů zatčených na podzim 1939. Aktivity rodičů a role představitelů protektorátní správy. *Acta Universitatis Carolinae-Historia Universitatis Carolinae Pragensis* (dále

byl v mnoha ohledech bezprecedentní i v evropském měřítku.²² Postiženo bylo celkem deset univerzit, vysokých technických škol, samostatných speciálních vysokých škol a fakult včetně Akademie výtvarných umění.²³ Vedle obecné kulturní regrese, kterou násilné zavření vysokých škol přineslo, došlo ke ztrátě mezinárodních kontaktů a často i možností profesního růstu, pro který byla v mnoha oborech klíčová i dostupnost laboratorně-technického zázemí, knihoven a dalšího vybavení, jež bylo zpravidla rozchváčeno. Primárně šlo o zřejmý demonstrativní efekt brutálního nasazení bezpečnostních sil, kdy okupační režim „(...) vůbec netrestal viníky, nepátral po osobním přechínu: ochromoval inteligenci, zavíral školy, střílel národ do hlavy.“²⁴ Stejně tak zřejmý byl ovšem i dlouhodobý důsledek: „Chtějí zničit university a školy, aby nadlouho po této válce nebylo českých vzdělaných duchovních vůdců, úředníků a učitelů lidu a národa, aby pak mohli dokazovat, že si sami nemůžeme

jen AUC-HUCP) 55 (2), 2015, s. 81–123; Zdeněk Poustka (ed.), *Trpké vzpomínky na 17. listopad 1939*, Praha 2014; Marie Novotná (ed.), *Zvláštní akce 17. listopad a její průběh v Brně 1939*, Brno 2004; František Vašek, *Uzavření českých vysokých škol v Brně. Universitas 2*, 2000, s. 15–22; *Odkaz 17. listopadu po šedesáti letech*, Praha 2000; Tomáš Pasák, *Německá reakce na pražské demonstrace na podzim 1939. DaS 21/6*, 1999, s. 11–15; *týž, JUDr. Emil Hácha (1938–1945)*, Praha 1997, s. 95–103; *týž, 17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, Praha 1997; Zdeněk Poustka (red.), *Na paměť 17. listopadu 1939*, Praha 1995; *17. listopad po 55 letech*, Brno 1994; Tomáš Pasák, *17. listopad 1939. Soudobé dějiny 1/2–3*, 1994, s. 322–337; Jozef Leikert, *A den se vrátil (co následovalo po 17. listopadu 1939)*, Bratislava 1993; František Buriánek, *Svědectví. Příběhy českých studentů z akce 17. listopad*, Praha 1979; Tomáš Pasák, *Odkaz 17. listopadu dnešku*, Praha 1979; *týž, Odkaz 17. listopadu pro pokrokové studentské hnutí*, Praha 1979; Jan Havránek, *17. listopad 1939 a jeho místo v dějinách. Univerzitní zprávy 2*, 1979, s. 9–39; Bohumil Vaňák, *Jan Opletal a 17. listopad 1939*, Litovel 1979; Gustav von Schmoller, *Die deutschen Vergeltungsmaßnahmen nach den tschechischen Studentendemonstrationen in Prag im Oktober und November 1939. Bohemia 1979*, s. 156–174; Detlef Brandes, *Die Deutsche Reaktion auf die Prager Demonstrationen im Herbst 1939. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 23/2*, 1975, s. 210–218; František Buriánek (red.), *Nepokořené mládí. Vyprávění českých studentů z koncentračního tábora Sachsenhausen*, Praha 1971; Božena Fabiánová (ed.), *17. listopad 1939*, Praha 1969; *17. listopad 1939. Okupace. Archivy mluví*, Praha 1969; Stanislav Biman, *17. listopad 1939. DaS 8/11*, 1966, s. 17–20; Zdeněk Bakovský, *Fakta o účasti studentstva v říjnových a listopadových událostech roku 1939*, Praha 1959; Bohdan Rossa (ed.), *Sedmnáctý listopad. Příspěvek k historii české mládeže za okupace*, Praha 1959; Jiří Radimský, *K 17. listopadu 1939. Vlastivědný sborník moravský 14*, 1959, s. 12–17; Albert Pražák, *České studentstvo za okupace*, in: *Vlastimil Louda – František Kropáč (red.), Persekuce českého studentstva za okupace*, Praha 1945, s. 11–15; Jaromír Lang, *17. listopad 1939*, in: *Šest let okupace Prahy*, Praha 1946, s. 39–50; *Vlastimil Louda – František Kropáč, 17. listopad. Odboj československého studentstva*, Praha 1945 a *František Buriánek (ed.), 17. listopad 1939. Almanach odboje československého studentstva*, Praha 1945. Archivně srov. především AKPR Praha, sl. 422/39, studentské demonstrace 15. listopadu 1939 – zatýkáni, důvěrná zpráva o průběhu studentských manifestací dne 15. listopadu 1939, 1939.

22 K téměř paralelnímu zásahu v Krakově 6. 11. 1939 srov. zejména Jochen August (ed.), *„Sonderaktion Krakau“. Die Verhaftung der Krakauer Wissenschaftler am 6. November 1939*, Hamburg 1997.

23 Národní archiv (dále jen NA) Praha, f. AMV-NSM 110, k. 44, sig. 110-4/508, materiál k předložení Frankovi, 25. 10. 1943. Srov. *Vlastimil Louda, České vysoké školy zavřeny na 3 roky*, in: *Louda – Kropáč, c. d.*, s. 105. Srov. *Louda – Kropáč, Vysokoškolská učitelé a zaměstnanci mučedníci. Popravení nebo zemřelí v koncentračních táborech za války*, in: *tamtéž, s. 146–151.*

24 Václav Černý, *Paměti 1939–1945*, Praha 1992, s. 126.

vládnout (...), chtějí nás zničit i duchovně (...) a uvést nás tak ve stav, v němž jsme byli před svým národním obrozením před 150 lety.“²⁵

Současně však, a to je nepřilíš zdůrazňovaný moment, si i německá místa byla vědoma nedostatku odborníků pro nezbytný administrativně expertní chod protektorátu (zejména v oblasti veřejné zdravotní služby, ale i lesnictví, národohospodářství apod.) a nevyužití potenciálu expertních kapacit zejména pro válečnou výrobu. Za daných okolností vznikla v podstatě záchranná iniciativa představitelů pražských vysokých škol z 25. listopadu 1939, kteří žádali o uvolnění výzkumných kapacit nejen na vysokých školách a univerzitách, nýbrž i v celkem jedenadvaceti dalších pokusných ústavech a laboratořích mimo univerzity.²⁶ Podstatou návrhu bylo oddělení výukové a pedagogické činnosti od základního a aplikovaného výzkumu. Tato žádost byla Úřadu říšského protektora (dále jen ÚŘP) zprostředkována Háchou a o měsíc později došla z německé strany kladného přijetí.²⁷ Na základě přípisu ÚŘP z 22. prosince 1939, signovaného státním sekretářem Karlem H. Frankem (1898–1946), bylo sděleno, že „(...) zastavení bádačí činnosti na nich by nebylo v zájmu Říše. Tyto ústavy mohou pracovati, jenom když jejich přednostové a personál budou dále konati své služební povinnosti v rozsahu daném potřebou Říše a veřejným zájmem.“²⁸ Nebylo ovšem stanoveno, kdo, na jak dlouho a na základě jakých kritérií bude výzkumnou náplň posuzovat a činnost jednotlivých ústavů povolovat. První schůzka ustanovených německých komisařů s českými rektory se v Praze konala v budově uzavřené Právnické fakulty UK 12. ledna 1940.²⁹ Zdá se, že ve skutečnosti záviselo výběrové otevírání ústavů pro výzkumnou činnost na rychlosti dosazených německých komisařů. Zatímco ústavy brněnské Vysoké školy zemědělské (dále jen VŠZ) byly uvolněny rychle, neboť posudek psal místních poměrů znalý Hans Lokscha (1895–1975), v případě příbramské Vysoké školy báňské (dále jen VŠB) se musel komisař najít prostřednictvím REM v Německu a na-

25 Edvard Beneš, *Po studentských masakrech* (rozhlasový projev 3. 12. 1939), in: Louda – Kropáč, c. d., s. 9–10, zde s. 9. Srov. také Shiela Grant Duff, *A German Protectorate. The Czechs under Nazi Rule*, London 1942, s. 193–194.

26 Předkladateli memoranda byli rektori UK (Hrozný) a ČVUT (Engel) a děkan Vysoké školy obchodní (Hora).

27 AKPR Praha, sl. K335/42, dopis Háchy von Neurathovi, 24. 11. 1939; tamtéž, záznam pro domo, 5. 12. 1939.

28 NA Praha, f. PMR, k. 3101, přípis MŠANO prezidiu ministerské rady, 7. 6. 1940. Srov. také AKPR Praha, sl. K335/42, opis dopisu z 22. 12. 1939. Výslovně v něm bylo uvedeno, že zákaz se nevztahuje na ČAVU, ČNRB, univerzitní hvězdárnu, Komisi pro staré české tisky, Historický ústav a knihovny.

29 AKPR Praha, sl. K335/42, dopis Eliáše Neurathovi, 25. 4. 1940; tamtéž, zpráva „Vysoké školy – dnešní stav“, únor 1940.

konec se jím stal Ludwig Rüger (1896–1955) z Jeny.³⁰ Dva ústavy VŠB mohly být znovuotevřeny až v srpnu 1940.³¹

Tímto vývojem tak paradoxně a za zcela nových okolností došly naplnění starší námitky proti „zbytečnému teoretizování“ a diskuze o upotřebitelnosti praktických a teoretických disciplín.³² Následkem posunu k aplikacím byly jednoznačně preferovány technické disciplíny a nacistický režim se přitom snažil tuto situaci propagandisticky využít ve smyslu podpory „skutečné inteligence“, tedy od lidu neodtržené a pro lid pracující.³³ Z nejznámějších případů lze uvést např. Fyzikální výzkum Škodových závodů v Plzni, Výzkumný a zkušební ústav firmy Baťa ve Zlíně, průmyslové laboratoře v Rybitví a Modřanech, optickou laboratoř Českého vysokého učení technického (dále jen ČVUT) zřízenou ve spolupráci s firmou ERA ve Vršovicích, někdejší vojenské telegrafní dílny ve Kbelích, ale také aplikovaný zemědělský výzkum na VŠZ či lékařský výzkum na Státním zdravotním ústavu (SZÚ). V mnoha ohledech tak probíhal důležitý výzkum během válečných let právě na těchto pracovištích. Na jedné straně zde dobíhaly předválečné výzkumné záměry, na straně druhé krystalizovaly plány, koncepty a utvářely se pracovní týmy pro poválečné období.³⁴ Jak již bylo naznačeno, jeho významu si byla dobře vědoma i německá strana. Tak např. v březnu 1941 měl Hitler osobně zaujmout „výjimečně pozitivní“ stanovisko k otázce využití technických a konstruktivních schopností českých techniků.³⁵ Ještě na konci téhož měsíce mělo dojít ke zřízení tzv. Technické vedoucí kanceláře (*Technisches Führungsbüro*) v rámci tzv. Racionalizačního místa (*Rationalisierungsstelle*), které mělo být prostředníkem Ústředního svazu pro průmysl v Čechách a na Moravě (*Zentralverband der Industrie in Böhmen und Mähren*).³⁶ Cílem bylo zvýšení výkonu českých techniků pod jednotným a Němci kontrolovaným vedením.³⁷ K uskutečnění nicméně došlo až dva měsíce po příchodu Reinharda Heydricha (1904–1942) jakožto zastupujícího říšské-

30 Archiv Národního muzea (dále jen ANM) Praha, f. J. Kapras, k. 1, sl. 4966, záznam přípisu služebny gestapa Brno Zemskému úřadu Brno, 19. 12. 1939. Pro seznam komisařských správců srov. ANM Praha, f. J. Kapras, k. 1, sl. 4969, strojopisný seznam, b. d.

31 NA Praha, f. PMR, k. 3101, přípis MŠANO ÚŘP, 23. 10. 1940.

32 K dlouhodobému aplikačnímu trendu srov. John D. Bernal, *Věda v dějinách II*, Praha 1960, s. 16–23. V dobové proněmecké reflexi např. Anton Zischka, *Věda láme monopoly. Hospodářsko-politická studie*, Praha 1937.

33 K technickým oborům srov. především již uvedenou kolektivní monografii Hořejš – Lorencová, c. d. Pro přírodovědecké obory srov. Jan Janko, *Vědy o životě v českých zemích 1750–1950* (= Práce z dějin Akademie věd B/12), Praha 1997, s. 465–485.

34 Srov. Folta, K některým problémům, s. 396 nebo případově Emilie Těšínská, Personální a institucionální proměny fyzikálních oborů v českých zemích za války, in: Kostlán – Barvíková, c. d., s. 167–190, zde s. 169.

35 NA Praha, f. ÚŘP-ST 109, k. 72, sig. 109-4/1229, Saur Adolfovi, 27. 3. 1941; tamtéž, Adolf Frankovi, 14. 3. 1941 a tamtéž Adolf Giesovi, 29. 3. 1941. K dohledu a reorganizaci srov. Mastný, c. d., s. 78–83.

36 Tamtéž.

37 NA Praha, f. ÚŘP-ST 109, k. 72, sig. 109-4/1229, Eilers Giesovi, 30. 8. 1941; tamtéž, Gies Fuchsovi, 23. 5. 1941.

ho protektora do Prahy, kdy byl vydán výnos týkající se dohledu na „činnost organizací, které se zabývají racionalizací“, respektive otázkami hospodářské racionalizace, typizace a standardizace, jež se vztahovala na všechny „spolky, svazy, společnosti, vědecké ústavy a pokusné ústavy“.³⁸ Vedle několika německých pověřenců byly výslovně uvedeny Česká akademie zemědělská (ČAZ), Česká akademie technická (ČAT), Ústav lidské práce (ÚLP), Ústav pro hospodářské práce v zemědělství, zemědělské výzkumné ústavy atd.³⁹

Naopak zcela záměrně měly být podvázány a eliminovány humanitní disciplíny.⁴⁰ Především šlo o českou filozofii a historiografii, chápanou a difamovanou osobně K. H. Frankem jako původce „českého historického bludu“ a „českého falšování dějin“ stavějícího Čechy proti Němcům a vyžadujícího zásadní revizi.⁴¹ Pro tyto obory zůstala nejdůležitějším útočištěm Česká akademie věd a umění (ČAVU), která byla svým vedením (J. Šusta, V. Trkal) uvedena do cílené izolace, aby nezavdávala zbytečné podněty pro zásahy německých úřadů.⁴² Ne nadarmo hned po skončení války Albert Pražák (1880–1956) výstižně hodnotil, že „v akademii a učených společnostech se žilo jako s oprátkou kolem krku (...)“.⁴³ Navzdory tomu však pracovalo během okupace v ČAVU třicet odborných komisí, z nichž čtrnáct bylo ustanoveno nově.⁴⁴ V podstatě všechny byly věnovány humanitním vědám, zejména pak historii, pomocným vědám historickým a jazykovědě.⁴⁵ Celkem bylo za období 1939–1945 v gesci ČAVU publikováno tři sta jedenáct prací.⁴⁶ Dokud to okolnosti

38 Tamtéž, Bertsch Hustemu, 23. 11. a 23. 12. 1941.

39 Tamtéž.

40 Jan Bělehrádek, Karlova universita a česká věda v odboji, in: Buriánek, c. d., s. 9–17, zde s. 13.

41 Bundesarchiv (dále jen BArch) Berlin, f. R43II, sl. 1326a, Frank Lammersovi, 1. 11. 1940; NA Praha, f. AMV-ST 109, k. 133, sig. 109-9/7, proslov K. H. Franka v Krakově, 24. 6. 1941 a také jeho projev *Na cestě k nové Evropě* (Auf dem Wege zum neuen Europa) pronesený v Národním muzeu v Praze u příležitosti zahájení výstavy německé knihy 3. 11. 1941. Srov. Josef Tomeš, *Historie v čase zkoušky*, Praha 1992, s. 26–44; Jan Pachta, *České dějiny za okupace. Revue dějin socialismu* 9/3, 1969, s. 429–434 a bezprostředně po skončení války Václav Buben, *Dějepis na školách v době okupace*, in: Václav Buben (ed.), *Šest let okupace Prahy*, s. 53–56; Václav Vojtíšek, *Karlova Universita vždy jen naše*, Brno 1946, s. 112–113 a Jaroslav Werstadt, *Projev*, in: František Kutnar – Jaroslav Werstadt, *Odkaz a úkol. Dva projevy k naší obci historické*, Praha 1946, s. 21–32, zde s. 25–26.

42 Martin Formánek, *Josef Šusta – prezident České akademie věd a umění (1939–1945)*, Praha 2013 (rigorózní práce FF UK), s. 57 a Hoffmannová, c. d., s. 232–234. Srov. také Viktor Trkal, *Za prezidentem České akademie*, prof. dr. Josefem Šustou, in: *Věstník ČAVU* 54 (1), 1945, s. 5–6; Miroslav Brdička – Viktor Trkal ml. (eds.), *Profesor Viktor Trkal. Pouť moderní fyzikou*, Praha 2007, s. 32 a ve vzpomínkové reflexi František Červinka, *Česká kultura a okupace*, Praha 2002, s. 34–36.

43 Albert Pražák, *Český vzdělanec v zabrané vlasti*, in: Buben, c. d., s. 65–69, zde s. 67.

44 Martin Martinovský, *Česká akademie věd a umění za protektorátu 1939–1945*, in: Hana Barvíková (ed.), *Studie a články k dějinám vědy a vědeckých institucí* (= *Práce z Archivu akademie věd A/7*), Praha 2002, s. 189–226, zde s. 203–210.

45 Přírodovědná komise nebyla zřízena žádná; do působnosti II. třídy ovšem spadala Hydrobiologická a rybářská stanice v oboře v Blatné, která měla širší zoologický význam. Srov. Formánek, c. d., s. 64–75 a Martinovský, c. d., s. 210.

46 Martinovský, c. d., s. 213; zde také tabulkový přehled za jednotlivé roky uvedený v pozn. č. 53.

dovolovaly, mohli zde působit i rasově pronásledovaní kolegové, jako např. historik hospodářských dějin Bedřich Mendl (1892–1940).⁴⁷ Kancelář Slovníku jazyka českého ČAVU zase finančně podporovala rodiny emigrantů nebo vězňů; tyto platby byly kamuflovány jako platby za excerpta pro Slovník.⁴⁸

Nadále fungovaly české odborné společnosti, zpravidla vázané na vydávání časopisů; jejich přínos ovšem dosud není souhrnně zpracován.⁴⁹

Obdobně souhrnně nezpracované zůstávají zásahy proti českým muzeím, knihovnám a archivům, které spravovaly zpravidla hodnotné vědecké sbírky a které mohly po roce 1939 nadále fungovat.⁵⁰ Např. odbornou činnost muzeí měla celkově podchytit až německá soupisová akce z let 1941–1943.⁵¹

Pokud jde o dobově nejdůležitější komunikační prostředek, totiž odborné vědecké časopisy, přesná čísla o jejich nucené redukci během okupace chybí.⁵² Obecně lze uvést, že v období 1939–1945 bylo v protektorátu zastaveno 1 887 českých novin, časopisů a věstníků; intenzita cenzurních zásahů přitom byla rozdílná: „(...) v různých obdobích války byla různá praxe, jejíž cesty byly kolísavé, měnlivé, nedůsledné, ba náhodné; a tak prognosa byla vždy velmi nejistá a někdy vůbec nemožná. S pokračující válkou se zdá, že censura povolovala (...). Propouštěla i jména slovanská (...) a nearijská (...).“⁵³ Kromě zastavení docházelo rovněž ke změnám periodicity a často i kvalitativnímu posunu spíše na středoškolskou úroveň.⁵⁴ O to více pak získávaly na významu ony časopisy, které se podařilo během války a okupace udržet na vysoké odborné úrovni, jako např. nejstarší a nejdůležitější česká lékařská revue – *Časopis lékařů českých*.⁵⁵

Vedle personálních dopadů, kterým je pozornost věnována níže, byl zásah proti českým vysokým školám a univerzitám spojen s exploatací a defraudací jejich majetku: „Byly (...) uspořádány výpravy německých profesorů a docentů do českých vědeckých ústavů a za přítomnosti a nařízené pomoci

47 Formánek, c. d., s. 63. Srov. také Jiří Pokorný, *Odkaz Josefa Hlávky. Historie České akademie věd a umění, Hlávkových studentských kolejí, Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, jakož i Národohospodářského ústavu*, Praha 2005, s. 78–82. Srov. jeho heslo ve druhém svazku.

48 Miroslav Roudný, *Kancelář Slovníku jazyka českého za války*, in: Kostlán – Barvíková, c. d., s. 81–86, zde příloha na s. 85–86.

49 Pro přehled v případě humanitních oborů srov. Hoffmannová, c. d., s. 244–250. Dále srov. rovněž Jana Mandlerová, *Soupis odborných spolků a vědeckých institucí v českých zemích 1860–1918*, Praha 1973.

50 Přehled tamtéž, s. 260–285.

51 Zdeněk Kolečka, *Česká entomologie v období okupačních let 1939–1945*, in: Kostlán – Barvíková, c. d., s. 119–127, zde s. 123. Srov. také Jiří Lach, *Zápisy buchenwaldské. Svědectví Jaroslava Werstadta z let 1939 až 1945. Listy 34/5*, 2004, s. 59–66.

52 Tomáš Pasák, *Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939–1945*, Praha 1980, s. 78, 87–418.

53 A. Beer, *Censura ve válečných ročnicích Naší vědy. Naše věda 24/8–10*, 1945, s. 284–292.

54 Např. pro lékařské obory průřezově u Jaroslav Blahoš – Bohumil Tichánek (eds.), *Storočenka. Historie České lékařské společnosti Jana Evangelisty Purkyně*, Praha 2005, s. 59–289.

55 Bělehrádek, *Karlova universita*, s. 13.

českých profesorů byly vybírány nejcennější kusy inventáře k ‚vypůjčení‘. Vše se dalo v přísné úřední formě, všechno bylo sepsáno, potvrzeno a jednání bylo vybraně zdvořilé. Zanedlouho však byly ústavy prostě obsazeny německými profesory. Nastalo stěhování ve velkém, byly přemístovány knihovny seminářů a fakult, stěhovalo se zařízení celých ústavů (...).⁵⁶ Tyto majetkové přesuny byly velmi rozsáhlé, profitovaly z nich jak německé vysoké školy či univerzity v protektorátu, tak i ostatní nacistické organizace, jako např. SS či gestapo.⁵⁷ Značně a často nenávratně postiženy byly po mnoho desetiletí budované knihovní fondy: „Knihy velmi utrpěly několikerým stěhováním, které nemělo jiný smysl než ten, aby byly knihovny zničeny (...) Stěhování se dalo v nábytkových vozech a knihy se nosily naházeny v nůších. Skládaly se na hromady bez ladu a skladu.“⁵⁸ Při domovních prohlídkách gestapa či v případě zatčení byly zabavovány rovněž rozsáhlé soukromé knihovny (např. Gustava Gellnera, srov. jeho heslo v tomto svazku). Mnohé z nich se přitom v Praze automaticky posílaly NKU, čímž byly alespoň zachráněny.⁵⁹ Odhaduje se, že v českých zemích mělo být do roku 1945 zničeno zhruba 40 % knižních zásob veřejných obecních knihoven, přičemž škody vědeckých ústavů se nikdy nepodařilo podrobně rekonstruovat.⁶⁰

V poslední fázi byly v letech 1942–1944 zabavovány finanční prostředky uložené na účtech univerzitních pracovišť, studentských spolků, jednotlivých nadací apod.⁶¹ Soupisová akce pro uzavřené vysoké školy v Praze, respektive nařízený převod finančních prostředků ve výši 884 tisíc K byl uskutečněn za asistence neuniformované protektorátní policie k 1. lednu 1944.⁶² Obdobně byl převeden majetek Hlávkovy nadace na nově zřízenou

56 Tamtéž. Pro seznamy inventarizovaných ústavů UK a ČVUT srov. BArch Berlin, f. R31, sl. 752, seznam ústavů a inventární soupisy, b. d.

57 Použití inventáře včetně knihoven bylo velmi časté; profitovaly z nich jak existující německé vysoké školy a univerzity, tak i nově zakládané instituce, jako např. Nadace Reinharda Heydricha (*Reinhard-Heydrich-Stiftung*). Velmi dobře je v tomto ohledu dokumentována situace na pražském ČVUT, v jehož případě byly škody na nemovitém i movitém majetku po skončení války odhadnuty na 81 milionů předválečných korun. Srov. Milena Josefovičová, *Osudy zabaveného majetku Českého vysokého učení technického v letech 1939–1945. Dějiny věd a techniky* (dále jen DVT) 40/4, 2007, s. 209–217 a Jan Milbauer (ed.), *České vysoké učení technické v Praze 1938–1945*, Praha 1948. Pro situaci v Brně srov. Marie Bednaříková et al., *Dějiny university v Brně*, Brno 1969, s. 220–221.

58 Bělehrádek, *Karlova universita*, s. 13.

59 Otakar Husák, „Kommando Bücherei“, Pankrác, in: Václav Poláček (red.), *Knihy a národ 1939–1945. Rekonstrukce nevydaného pamětního sborníku Svazu českých knihkupců a nakladatelů z roku 1947*, Praha–Litomyšl 2004, s. 179–185, zde s. 180, 182.

60 Václav Poláček, *Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945*, in: Poláček, c. d., s. 67–145, zde s. 143.

61 K pražským univerzitním spolkům srov. Jana Ratajová, *Studentské spolky v letech 1848–1948*, *Forum* 2, 2008, s. 58–60.

62 BArch Berlin, f. R31, sl. 761, zabavený majetek uzavřených českých vysokých škol v Praze, 1939–1945. Srov. Jan Boček, *Nadace a nadační fondy v protektorátu Čechy a Morava*, Říčany 2010, s. 32–44, 234–283.

a ÚŘP kontrolovanou Háchovu nadaci (*Emil-Hácha-Stiftung*), přičemž bylo stanoveno, že část výnosu bude poskytována i ČAVU, respektive jejímu Národohospodářskému ústavu.⁶³ Naproti tomu zpráva pověřence pro organizace při ÚŘP konstatovala v srpnu 1943 celkovou hodnotu ve výši téměř dvanácti a půl milionů RM.⁶⁴

Zásah proti nejdůležitější části české vědecko-výzkumné infrastruktury, tedy vysokým školám a univerzitám, byl s definitivní platností potvrzen R. Heydrichem počátkem roku 1942, přičemž K. H. Frank plédoval pro jejich trvalé uzavření již v listopadu 1940.⁶⁵ Heydrichovo zdůvodnění přitom jasně předjímalo intence germanizační politiky, kterou prosazoval. Interně k tomu v únoru 1942 bez skrupulí uvedl: „Obzvláště důležité je jedno, a sice že se česká univerzita nevrátí (...) Mohl bych si představit pražskou, ale nikoli českou univerzitu. Nevím, proč by mělo být studium medicíny nebo matematiky atd. výslovně české (...) Česká univerzita neexistuje a nikdy více se nevrátí.“⁶⁶ Toto stanovisko také sdělil E. Háchovi u příležitosti třetího výročí protektorátu 16. března 1942.⁶⁷ Pražské ústavy provádějící doposud výzkum v omezeném režimu, měly být napříště převzaty NKU, jíž Heydrich vymezil tři hlavní politické úkoly: 1. výzkum Čech a Moravy, 3. přípravu expertních podkladů pro germanizační opatření v tzv. dynamickém pojetí (*dynamische Betrachtungsweise*) a 3. zacílení na východoevropskou problematiku (*Scheitelpunkt der geistigen deutschen Ostfront*).⁶⁸ Oficiálně bylo toto stanovisko vyhlášeno až 18. října 1942 u příležitosti přejmenování pražského nábřeží po R. Heydrichovi.⁶⁹ Pro úplnost uvedme, že tzv. Heydrichovou správní reformou došlo v druhé polovině roku 1942 k převodu kompetencí při správě agendy českých vysokých škol na německou stranu (komisaři), kdy nakonec sice zůstala pod skupinou I 10 ÚŘP, ale její referenti začali působit rovněž v Moravcem vedeném Ministerstvu školství a lidové osvěty.⁷⁰ Konečně pokud jde o pražské lékařské ústavy a kliniky, ty byly převedeny k 31. prosinci 1942 pod nově ustanovené Zemské nemocnice I a II podléhající Němci kontrolovanému Zemskému úřadu v Praze; obdobný model byl zvo-

63 Pokorný, c. d., s. 178.

64 NA Praha, f. ÚŘP-ST 109, k. 25, sig. 109-4/231, přípis Neuburga Frankovi, 18. 8. 1943.

65 BArch Berlin, f. R43II, sl. 1326a, dopis Franka Lammersovi, 1. 11. 1940.

66 Projev R. Heydricha k vedoucím činitelům okupačních úřadů 4. 2. 1942, in: Miroslav Kárný - Jaroslava Milotová (eds.), *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, Praha 1991, s. 212-224, zde s. 221.

67 Tamtéž.

68 Situační zpráva Heydricha o protektorátu Čechy a Morava Bormannovi ze dne 18. 5. 1942, in: tamtéž, s. 249-259, zde s. 257-258.

69 Detlef Brandes, *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945*, Praha 2000, s. 279.

70 NA Praha, f. AMV-ÚŘP 114, k. 204, sig. 114-206/4, přípis Skupiny výuka (Unterricht) I 10 pro domo, 22. 10. 1942.

len i v Brně.⁷¹ Následně došlo také k degradující úpravě zaměstnaneckých poměrů, neboť z přednostů klinik se stali primáři.⁷²

Paralelně s rozhodnutím o v podstatě trvalém uzavření českých vysokých škol a univerzit byl navržen plán naznačující pragmatičtější přístup, totiž zpřístupnění vysokoškolského studia vybraným uchazečům s protektorátní příslušností v Německu.⁷³ Tato možnost byla úředně oznámena o měsíc později, 30. listopadu 1942, ve věstníku REM, a sice nejdříve na zkoušku v omezeném počtu pro vybrané obory (medicína, farmacie, veterinární medicína, přírodní vědy, technika, hornictví, lesnictví).⁷⁴ Proč byla dána tato preference jednotlivým oborům, je zřejmé mj. z Moravcova slibu věrnosti, když ještě v rozhovoru s Heydrichem sankcionoval jeho názor, že tyto obory nemají vztah k pojmu český a eo ipso mohou být studovány i na univerzitách mimo protektorát v jiném, rozumějme v německém jazyce.⁷⁵ Na první výzvu se mělo sejít tři a půl tisíce přihlášek.⁷⁶

Poněkud v pozadí a stranou pozornosti ovšem dodnes zůstává plán na využití zbývajících českých vědeckých ústavů finalizovaný rovněž v říjnu 1942. Podle představ K. H. Franka se měly soustředit pod Ústřední svaz průmyslu a organizovat po vzoru Brna.⁷⁷ Později se konkrétně hovořilo o Ústavu pro výzkum uhlí a Vodohospodářském ústavu v Praze; k propojení mělo dojít také s pracovními skupinami (*Arbeitsgruppen*) při Německé vysoké škole technické (*Deutsche Technische Hochschule*; dále jen DTH), respektive NKU v Praze. Ty byly celkem čtyři: 1. fyzika (*Physik*; garant Bernhard Gudden), 2. chemie

71 Srov. Moravský zemský archiv (dále jen MZA) Brno, f. Zemský prezident Brno, k. 2, sig. PA2450, vysokoškolský výzkum na Brněnsku, 1968. Pro situaci v Praze srov. Petr Svobodný, Česká lékařská fakulta a městské zdravotní a sociální ústavy za protektorátu (1939–1945), in: Kateřina Jíšová (ed.), *V komnatách paláců, v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných V. Ledvinkovi k 60. narozeninám*, Praha 2007, s. 181–204. Pro přehled brněnských klinik srov. Bednaříková et al., c. d., 221–222.

72 Petr Svobodný, Důsledky 17. listopadu 1939 pro české lékařské fakulty. *Časopis lékařů českých* (dále jen ČLČ) 133/8, 1994, s. 245–248, zde s. 247. Srov. František X. Halas, Nacistická perzekuce na brněnské univerzitě v letech 1939–1945. *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university* 1978–1979, C 25/26, s. 41–70.

73 Srov. Michal V. Šimůnek, „Tschechische Studentenaktion“ – Das medizinische Universitätsstudium der Protektoratsangehörigen in Deutschland, 1941–1945, in: Ursula Ferdinand – Hans-Peter Kröner – Ioanna Mamali (eds.), *Medizinische Fakultäten in der deutschen Hochschullandschaft 1925–1950* (= Studien zur Wissenschaftsgeschichte, Bd. 16), Heidelberg 2013, s. 283–292.

74 Srov. výnos REM ze dne 30. listopadu 1942, WJ 3301 II, ZIIIId.

75 Srov. Svobodný, Důsledky, s. 247.

76 NA Praha, f. AMV-ST 109, k. 177, sig. 109-14/39, politická zpráva Daluegeho za období 4. 11. až 10. 12. 1942.

77 Tamtéž, f. AMV-NSM 110, k. 43, sig. 110-4/493, dopis Giese Ehrlicherovi, 1. 10. 1942; tamtéž, dopis Ehrlichera Giesovi, 10. 10. 1944. Srov. Lukáš Guttek, Činnost a postavení Waltera Bertsche v hospodářství Protektorátu Čechy a Morava, Praha 2007 (bakalářská práce FF UK), s. 24–25; Marie Durmanová, Řízené hospodářství a správa Ústředního svazu průmyslu za okupace. *Sborník archivních prací* 16/2, 1966, s. 366–396 a Alice Teichová, *Německá hospodářská politika v českých zemích v letech 1939–1945*, Praha 1998.

(*Chemie*; garant Gustav F. Hüttig), 3. strojnictví (*Maschinenbau*; garant Karl Mikschiczek) a 4. elektrotechnika (*Elektrotechnik*; garant Eugen Flegler).⁷⁸ Finanční pokrytí mělo být zajištěno prostřednictvím Ústředního svazu průmyslu a jeho zástupců pro vědecký výzkum (Reiter).⁷⁹

2.

Pokud jde o personální oblast, i v ní znamenala existence meziválečného Československa jen malou cézuru. Stávající pedagogové vysokých škol a univerzit byli převzati s výjimkou maďarských institucí a mnozí z nich, jimž byl, ať už z jakýchkoli důvodů, v předešlé době pozdržován kariéerní postup, byli jmenováni docenty či profesory právě po roce 1918. Vznik dalších vysokoškolských institucí v období 1918–1925 vedl ke značnému personálnímu nárůstu; toto období se vyznačovalo – vedle změn z let 1948–1960 – pravděpodobně nejintenzivnější proměnou základny této profesní skupiny v českých zemích ve 20. století vůbec. Rozvoj zejména aplikovaného výzkumu byl v meziválečném období kromě jiného akcelerován zřízením celé řady státních výzkumných ústavů (více méně po rakouském vzoru), z nichž mnohé navázaly často úzkou spoluprací s průmyslovým sektorem. Intenzita této kooperace nicméně zůstává tématem pro podrobnější zpracování.

Personální zásahy během německé okupace, jejichž součástí byly i ty nejdrastičtější metody, představovaly kvintesenci nacistické vědní politiky s dlouhodobými a nezvratitelnými následky. První skupinou, která byla cíleně vyřazena z akademického a odborného života, byli ještě před začátkem okupace vědci a akademici židovského původu, zpravidla navíc ohodnocení i jako politicky nespolehliví, kteří působili na německých vysokých školách a univerzitách v pomnichovském Česko-Slovensku. V propagandistických člancích tohoto období byl zpravidla vykreslován naprosto negativní obraz Židů, přičemž židovským intelektuálům, vědcům a akademikům nevyjímaje, bylo prisuzováno především levicové angažmá a vyzdvihován byl jejich nenárodní internacionalismus.⁸⁰ Naopak dlouhodobý přínos židovských vzdělavců ve vědě a technice zůstával zamlčen. Přitom je nutno uvést, že kategorie „židovství“ coby hlavní a určující byla v mnoha ohledech násilná a neodpovídající skutečnosti, neboť se jednalo o velmi indiferentní a do značné míry subjektivní kategorii. I ve vědecké a univerzitní sféře bylo možné se setkat s osobami hluboce nábožensky orientovanými stejně jako s osobami, které židovskou víru zcela vědomě

78 NA Praha, f. AMV-NSM 110, k. 43, sig. 110-4/493, Ehrlicher Giesovi, 24. 10. 1944.

79 Tamtéž, dopis Ehrlichera Giesovi, 22. 12. 1944.

80 Srov. Petr Bednařík, Antisemitismus v českém tisku v období druhé republiky, in: Monika Hančková et al., Židé v Čechách, Praha 2007, s. 32–45.

a dobrovolně opustily či dokonce konvertovaly např. ke katolictví (A. Fuchs, J. Levit, srov. jejich hesla v obou svazcích). Nemálo bylo i těch, které jejich racionální způsob myšlení či jiné důvody dovedly k ateismu. Homogenitu skupiny se naopak snažila vytrvale sugerovat nacistická propaganda, která dlouhodobě pracovala s nesmiřitelným antagonismem „židovské“ či „požidovštělé vědy“ (*jüdische/verjudete Wissenschaft*) a „německé vědy“, která měla spočívat na *völkisch* základech⁸¹. Dokazování „německosti“ jednotlivých vědeckých oborů se tak stalo symptomem tohoto období ve vývoji dějin věd ve střední Evropě.

Protižidovskou politiku mezi Mnichovem a německou okupací ovlivňovala, či spíše určovala především Sudetoněmecká strana (*Sudetendeutsche Partei*; dále jen SdP), která měla na „arizaci“ německých vysokých škol eminentní zájem, prezentovaný jako naplnění dlouho upírané „historické spravedlnosti“.⁸² Přitom se až do březnové okupace jednalo o ingerenci do záležitostí cizího státu, což ovšem mnohá příslušná německá místa záměrně ignorovala. Směrodatná byla skutečnost, že se všechny tři německé vysoké školy a univerzity nacházely na zbytkovém českém území, na čemž nic nezměnily ani snahy o jejich přesun mimo nové hranice.⁸³ Již 11. října 1938 psal patolog Werner Gerlach (1891–1963), děkan lékařské fakulty jenské univerzity a SS-Hauptsturmführer fungující jako Himmlerův poradce, ohledně strategie vůči německým vysokým školám v českých zemích, že „(...) buď bude německý tlak na Prahu v případě univerzity tak silný, že [německá] vláda bude schopna ovlivnit akademické pozice, nebo bude [tato univerzita] proměněna českou vládou v nástroj pro nás nanejvýše nežádoucí a definitivně vše jiné nežli německou univerzitu.“⁸⁴ Následná iniciativa pro zahájení čistek tak přišla jak z jednotlivých univerzit, tak od místní organizace docentů (*Deutsche Dozentenschaft Prag und Brünn*), SdP, REM, německého velvyslanectví v Praze a německého konzulátu v Brně.⁸⁵

O měsíc později, 29. listopadu 1938, se konalo setkání zástupců REM ve věci DTH Brno, kterou zaštitil tamní německý konzulát.⁸⁶ Krátce nato, 2. prosince

81 Srov. Gerhard Lehmann, *Der Einfluss des Judentums auf das französische Denken*, Berlin 1940, s. 18–35.

82 Karel Kučera – Miroslav Truc, Poznámky k fašisaci německé university pražské. *AUC–HUCP* 1/1, 1960, s. 203–223.

83 Alena Míšková, „Pryč z Prahy!“ – plány na budování a přesuny německých vysokých škol v Čechách, in: Kristina Kaiserová – Miroslav Kunštát (eds.), *Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2011, s. 99–121. Srov. také Věra Vomáčková, Německá universita v Praze mezi Mnichovem a 15. březnem 1939. *AUC–HUCP* 4/1, 1963, s. 3–19, zde s. 13.

84 BArch Berlin, f. NS 19, sl. 838, Gerlach Himmlerovi, 11. 10. 1938.

85 Srov. Heinrich Bodensieck, Das dritte Reich und die Lage der Juden in der Tschecho-Slowakei nach München. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 9/3, 1961, s. 249–261, zde s. 257; Vomáčková, c. d., s. 13.

86 Srov. Pavel Šišma, *Učitelé na německé technice v Brně 1849–1945* (= Práce z dějin přírodních věd a techniky, sv. 2), Praha 2004, s. 43.

1938, Dr. Max Schäfer-Rümelin z německého velvyslanectví v Praze, pověřený vysokoškolskou agendou, konstatoval, že bude možno očekávat návrat ke statu quo ante, ovšem s dodatkem, že žádné pozice důležité pro německou kulturní politiku nebudou opuštěny a že je potřeba získat čas pro novou proměnu stávajících německých vysokých škol a univerzity, při níž německému velvyslanectví měla připadnout koordinátorská úloha.⁸⁷ V téže zprávě se pak s ohledem na situaci pražské NU výslovně konstatovalo, že „profesoři (...) jsou částečně penzionováni a velkou měrou prostoupeni Židy a politicky nespolehlivými elementy.“⁸⁸ Dlouhodobé a krátkodobé cíle přitom byly stanoveny následovně: „Zároveň s tím by univerzity měly být vedeny k vnitřní změně, aby se staly nacionálně-socialistickými vzdělávacími ústavy. Především však – a jak jen to bude možné – musí být z pozic profesorů, asistentů, doktorů a studentů odstraněni Židé, emigranti a politicky nespolehlivé elementy.“⁸⁹ Ani ne dva týdny nato informoval německé velvyslanectví rektor NU, pedagog Ernst Otto (1877–1959), že profesoři židovského původu měli požádat MŠANO o zproštění svých závazků vůči NU pro nastávající semestr, respektive měli examínovat pouze židovské studenty.⁹⁰ Přitom ovšem neměl ani tolik důvěru v ministra (J. Kaprase) jako spíše v podřízené sekční šéfy.⁹¹ Pro toto období jsou dochovány zmínky o plánovaném protestu židovských profesorů, který měl být koordinován z DTH v Praze. Spočíval v přípravě memoranda ohrazujícího se proti těmto chystaným krokům, ovšem očividně z něj sešlo.⁹²

S největší pravděpodobností ve stejné době dostalo REM vypracovaný podrobný soupis o politické spolehlivosti, rasovém původu a odborné způsobilosti jednotlivých pedagogů pražské NU a DTH; pro Brno takový soupis chybí.⁹³ Na základě těchto podkladů byl jednotlivým členům fakult přidělen stupeň spolehlivosti (*Grad der Zuverlässigkeit*) na stupnici 1 až 5, přičemž židovský původ znamenal automaticky stupeň 5, respektive vyloučení z fakul-

87 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (dále jen PA) Berlin, f. Deutsche Gesandtschaft Prag, k. 70, zpráva dr. Schäfer-Rümelina, 2. 12. 1938.

88 Tamtéž.

89 Tamtéž.

90 Tamtéž, dopis Otty německému velvyslanectví, 15. 12. 1938. Srov. Die Prüfungen an der medizinischen Fakultät. *Bohemia*, 12. 12. 1938, s. 4; Míšková, *Die Deutsche (Karls-) Universität*, s. 62. Roku 1939 měli studenti židovského původu představovat 12 % z celkového počtu 21 320 zapsaných vysokoškolských studentů v Československu. Viz W. Sch. (zkr.), Co čísla nepoví. *Jüdischer Nachrichtenblatt* 1/6, 1939, s. 8. Srov. také Jiří Pešek, Židovští studenti pražských univerzit 1882–1939, in: Jana Ratajová et al., *Pražský student. Univerzitní studenti v dějinách Prahy*, Praha 2008, s. 69–79, zde s. 67–79. Pro období 1931–1932 srov. F. Friedmann, *Einige Zahlen über die tschechoslowakischen Juden. Ein Beitrag zur Soziologie der Judenheit* (= Schriften zur Diss. des Zionismus, Nr. 9), Prag 1933, s. 17.

91 PA Berlin, f. Deutsche Gesandtschaft Prag, k. 70, zpráva dr. Schäfer-Rümelina, 2. 12. 1938; zde též poznámka k roli J. Kaprase.

92 Tamtéž, anonymní dopis zasláný německému velvyslanectví, 19. 12. 1938.

93 BArch Berlin, f. R 4901, sl. 12880, část týkající se LF NU, 1938.

ty.⁹⁴ Současně byla spuštěna i propagandistická kampaň v tisku a rozhlasu opakující již dříve uvedená klišé o „rušivém vlivu židovské vědy“ apod.⁹⁵

Za těchto okolností bylo zásadní rozhodnutí učiněno ještě před Vánocemi 1938. Dne 17. prosince 1938 došlo k přijetí programového prohlášení nové česko-slovenské vlády, v němž byla mj. ohlášena nová školská a osvětová politika.⁹⁶ Jejímí hlavními body byla „výchova pro život“ vycházející „z pramenů národní kultury“.⁹⁷ Bezprostředně na něj navazovalo schválení návrhu ministra školství a národní osvěty na zasedání vlády 22. prosince 1938, které stanovilo, aby „(...) všichni neárijské profesori a docenti na německých vysokých školách v Česko-slovenské republice byli posláni na dočasný odpočinek na neurčitou dobu,“ případně aby byli, jestliže dosáhli věku pětadesáti let, v rozporu se stávajícími předpisy penzionováni.⁹⁸ Tisk upozorňoval na přechodnost tohoto opatření a také ochotu německé vlády převzít do budoucna financování dotčených tří institucí, pokud budou přizpůsobeny říšskoněmeckým podmínkám.⁹⁹ S tím souvisela také schůzka německých rektorů (Ernst Otto, Kurt Brass, Lothar Koschmieder) s prezidentem Háchou plánovaná na 20. prosince 1938. Nakonec se ale uskutečnila až 21. února 1939.¹⁰⁰ Němečtí rektoré na ní předložili k projednání celkem deset bodů, v nichž se u klíčových opatření v personální oblasti, mj. personálního zajištění výuky v nastávajícím letním semestru 1939, jednoznačně konstatovalo: „Dále se musí také uvažovat o dalším oslabení učitelského sboru v důsledku poslání neárijských profesorů na dovolenou.“¹⁰¹ V této souvislosti požadovali uvolnění či přímo změnu ve stávajících pravidlech pro povolávání kandidátů na profesury z Německa, kteří by mohli obsadit takto „uvolněná“ místa.¹⁰² Německý tlak při „novém přetvoření“ (*Neugestaltung*) personálních poměrů na vysokých školách byl nepřehlédnutelný a efektivní.

V podstatě během jednoho měsíce pak byly učiněny všechny nezbytné administrativní kroky vedoucí k odstranění pedagogů židovského původu

94 Tamtéž.

95 Die Wissenschaft zur Judenfrage. *Die Zeit*, 20. 1. 1939, s. 7 nebo Die Schauspieler der Wissenschaft. Das Judentum in der Philosophie. *Die Zeit*, 22. 1. 1939, s. 8. Srov. Míšková, *Die Deutsche (Karls-) Universität*, s. 55.

96 J. O. Novotný, Program a činy. *Národní listy*, 22. 12. 1938, s. 2.

97 Tamtéž.

98 Předvánoční usnesení vlády. První řada vládních nařízení. *Národní listy*, 24. 12. 1938, s. 1. Současně byla přijata opatření ke snížení věkové hranice ze 70 na 65 (nebo 64) let pro odchod do důchodu. Pro dopad těchto opatření na příkladu LF UK srov. Michal V. Šimůnek, „Mládí vpřed“ a lékařská fakulta Univerzity Karlovy 1938–1939 v Praze. *AUC-HUCP* 42/1–2, 2002, s. 105–123. Pro celkové seznamy viz ANM Praha, f. Kapras J., sl. 4963–4971.

99 Srov. Anti-Jewish Decree in Prague – Professors to Go. *The Times*, 23. 12. 1938, s. 5 nebo lokálně In Prag die gleichen Sorgen. *Breslauer Neueste Nachrichten*, 23. 12. 1938, s. 4.

100 AKPR Praha, sl. 1938 D, 1939 D 1089 (1158, 1589), záznam o audienci rektorů tří německých vysokých škol u prezidenta republiky, 21. 2. 1939.

101 Tamtéž.

102 Tamtéž.

ze všech německých vysokých škol a univerzit v českých zemích. Příslušný oběžník rozeslalo MŠANO dotčeným institucím 26. ledna 1939. O den později následovala další konkretizace a doplňkový výklad.¹⁰³ Odvolání kvůli rasovému původu bylo kamuflováno jako předčasné penzionování či odchod na vlastní žádost. Pokud by měl dotčený odporovat, bylo na příslušném rektorátu, aby zasáhl. O tom, že se nepředpokládaly komplikace, svědčí skutečnost, že závěrečná zpráva měla být podána MŠANO do 15. března 1939. Protestovali však pouze jednotlivci. Tak např. profesor psychiatrie NU Oskar Fischer (1876–1942; srovnej jeho heslo v tomto svazku) se zvláštním dopisem rektorátu NU z 5. ledna 1939 vzdal práva venia legendi a doktorátu získaných na této pražské univerzitě.¹⁰⁴ Jeho gestu se nicméně nedostalo žádné publicity.

K 4. únoru 1939 byli vědci židovského původu vyloučeni rovněž z další ústřední německé instituce pro vědu a umění v Československu, Německé společnosti věd a umění pro Československou republiku (*Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die Tschechoslowakische Republik*); jednalo se celkem o 8 rádných členů.¹⁰⁵

Po březnu 1939 začaly personální agendu německých vysokých škol na německé straně, i když formálně i nadále spadaly pod MŠANO, ovlivňovat německé bezpečnostní složky, konkrétně Bezpečnostní služba (*Sicherheitsdienst*; dále jen SD).¹⁰⁶ Již dva měsíce po okupaci prezentoval její šéf R. Heydrich souhrnnou zprávu nazvanou Pamětní spis o Německé univerzitě Praha a německých Technických vysokých školách v Praze a Brně (*Denkschrift über die Deutsche Universität Prag und die deutschen Technischen Hochschulen in Prag und Brünn*), v níž shrnul výsledky tzv. očištné akce (*Reinigungsaktion*) na těchto institucích v personální oblasti.¹⁰⁷ Zpráva kromě jiného konstatovala, že od konce roku 1938 bylo jen z pražské NU odstraněno 97 „neúnosných uči-

103 Oběžník MŠANO č. 30 621/39 ze dne 27. 2. 1939. Srov. Míšková, *Die Deutsche (Karls-) Universität*, s. 62.

104 Archiv Univerzity Karlovy (dále jen AUK) Praha, f. LF NU, osobní spis O. Fischera, dopis děkanovi LF NU, 5. 1. 1939.

105 Michael Neumüller, Überblick über die Geschichte der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen bzw. der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag von der Gründung bis zum Jahre 1945, in: Alena Míšková – Michael Neumüller, *Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen (Deutsche Akademie der Wissenschaften in Prag) 1891–1945. Materialien zu ihrer Geschichte und Inventar des Archivbestandes.* (= *Studia Historiae Academiae Scientiarum Bohemicae* 7/B), Praha 1994, s. 35–50, zde s. 41–42. Srov. také Vomáčkova, c. d., s. 14.

106 Srov. Alena Míšková, *Die Lage der Juden an der Prager Deutschen Universität*, in: Jörg K. Hoensch (ed.), *Judenemanzipation – Antisemitismus – Verfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den böhmische Ländern und in der Slowakei*, Essen 1999, s. 117–127 a dále také Karel Litsch, *Nacistické rasové právní předpisy na německých vysokých školách v letech 1933–1935. AUC-HUCP 2/2*, 1961, s. 141–147.

107 BArch Berlin, f. R43II, sig. 1324, zpráva včetně Pamětního spisu Heydricha Göringovi, Bormannovi, Scheelovi, Schultzemu a Mentzelovi, 25. 5. 1939, s. 8. Tento počet nicméně nerozlišuje mezi rasovými a politickými důvody; jedinou výjimkou je LF NU, u níž je uveden údaj „58 Židů“.

telských sil“.¹⁰⁸ Jednalo se o 41 profesorů a 56 docentů, asistentů či lektorů. Nejvíce postiženou byla v tomto ohledu Lékařská fakulta NU, kde z 20 ordinariátů zůstalo obsazeno pouze 6, což znamenalo, že funkční bylo vedení pouze 2 z 10 ústavů a pouze 6 z 12 klinik mělo svého přednostu.¹⁰⁹ Na DTH v Praze bylo ze 47 řádných profesur neobsazeno 20.¹¹⁰ Již v březnu 1939 hlásil rektorát DTH v Brně odstranění 3 profesorů, 3 docentů a 5 asistentů židovského původu.¹¹¹ Tzv. očištná akce byla do listopadu 1939 největší politicky motivovanou intervencí do složení univerzitní a vědecké komunity v českých zemích.¹¹²

Smutným faktem zůstává, že paralelně k ní byli vědci židovského původu registrováni i na českých vysokých školách. Na zvláštní soupis se tak dostali 3 profesori a 5 docentů na pražské UK a jeden profesor brněnské Masarykovy univerzity (dále jen MU).¹¹³

Za takovýchto okolností byly další vyhlídky na odborné uplatnění dotčených osob velmi nezáviděníhodné. Buď mohly zůstat a vyčkávat věci příštích, nebo se mohly pokusit opustit okupovanou zemi a začít novou etapu života v zahraničí. Ani první, ani druhé řešení nebylo jednoduché a obojí bylo osudové. Možnosti odborného uplatnění v protektorátu se pro židovské odborníky zužovaly, neboť již 16. března 1939 např. usilovaly všechny lékařské stavovské organizace o vyloučení „neárijských členů“ a obdobně aktivní byla v březnu 1939 i advokátní a inženýrská komora.¹¹⁴ Lze předpokládat, že nejvíce postiženou skupinou byli právě lékaři, jejichž počet se v březnu 1939 odhadoval na 5 000.¹¹⁵ Vyloučených advokátů židovského původu pak mělo být 127.¹¹⁶ Pro techniky a inženýry údaje chybí. Připomenuto by v této souvislosti mělo být rovněž rozhodnutí některých fakult, mj. i české Lékařské fakulty UK, aby nebyli (zpočátku pouze po dva semestry) přijímáni židovští studenti.¹¹⁷ Jako hlavní možnost dalšího uplatnění se nabízela rekvalifikace a přeškolení.¹¹⁸ V případě, že se někdo rozhodl pro emigraci, bylo třeba počítat s nelehkou a v žádném případě jednoznačnou byrokratickou procedurou, která byla čas-

108 Tamtéž, s. 8–9.

109 Tamtéž, s. 9, 10. Pro NU a DTH srov. také NA Praha, f. AMV-ST 109, k. 24, sig. 109-4/206, situační zpráva za období červen – červenec 1940, 26. 7. 1940.

110 Tamtéž.

111 MZA Brno, f. B34, inv. č. 367, dopis rektora DTH REM, 7. 3. 1939. Srov. Šišma, c. d., s. 43.

112 Svobodný, *Důsledky*, s. 245–248. Srov. také Tomáš Pasák, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*. Praha 1997. Podrobně v dalších pasážích této studie.

113 ANM Praha, f. Kapras J., složka 4963–4971, seznam židovských učitelských sil, b. d.

114 Helena Petrův, *Zákonně bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2011, s. 84–85.

115 Tamtéž.

116 Srov. Eva Vyoralová, Postupné omezování práv Židů v Protektorátu Čechy a Morava. *Časopis pro právní vědu a praxi* 3, 1995, s. 223–231.

117 Jan Rataj, *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*, Praha 1997, s. 118.

118 Punkte: Umschichtung – Geistige Voraussetzungen. *Jüdisches Nachrichtenblatt* 1/2, 1. 12. 1939, s. 1.; Willy Schönfeld, Umschichtung. Der Lehrplan der Kurse. Tamtéž, s. 4.

to limitována nejen oborem, ale i věkem či majetkovými poměry dané osoby a která ne vždy musela vést ke kýženému cíli.

Bylo-li odstranění univerzitních pedagogů a vědců židovského původu mezi prosincem 1938 a květnem 1939 z dosavadních působišť za daných okolností obecně chápáno jako záležitost více či méně německé vědy, pak vytvoření protektorátu postavilo před novou a zásadní otázku dalšího vývoje, nejdříve zdánlivě garantovaného v rámci autonomie, i českou vědu a výzkum, jejichž podmínky se měly v personální oblasti do konce roku 1939 drasticky proměnit. Byly přitom charakterizovány nejen měnícím se německým přístupem v této oblasti, nýbrž i zcela novými fenomény, z nichž byly ve svých důsledcích zajisté nejdůležitější perzekuce a teror představující konstantu ve vztahu nacistického režimu k této profesní skupině.¹¹⁹

Násilným uzavřením českých vysokých škol a univerzit, které následovalo 17. listopadu 1939, tedy necelý půlrok po ukončení čistek na německých institucích, mělo být podle dobových soupisů české provenience postiženo celkem 1 333 učitelských sil, z toho 513 profesorů (řádných i mimořádných), 475 docentů a 345 ostatních učitelských sil.¹²⁰ Dobový soupis německé provenience naopak uvádí celkem pouze 384 profesorů, z toho 285 řádných a 99 mimořádných.¹²¹ Bezprostřední výjimku z uzavření získali pouze tzv. akademičtí funkcionáři.¹²² Pro protektorátní ministerstva a další úřady mělo být zprvu činných 25 osob.¹²³ Roku 1940 pak zůstávalo v činné službě 68 řádných i mimořádných profesorů a 32 akademických funkcionářů, přičemž v některých případech se osoby a funkce překrývaly.¹²⁴ Počet asistentů (medici a technici) s aktivním poměrem, končícím k 30. září 1940, byl 225.¹²⁵ U těch, kteří byli pře-

119 Značně vágně vymezené „vyhlazení české inteligence“ bylo jako první bod zahrnuto i coby součást poválečné československé dokumentace ohledně ničení českého kulturního života před Norimberským válečným tribunálem. Srov. *Československo a norimberský proces. Hlavní dokumenty norimberského procesu o zločinech nacistů proti Československu*, Praha 1946, s. 97. Obecně pak srov. např. Franz Neumann, *Behemoth. Struktur und Praxis des Nationalsozialismus 1933-1944*, Frankfurt/Main 1977, s. 509ff.

120 AUK Praha, f. R NU, k. 128, celkový tabulkový přehled pro uzavřené české vysoké školy a univerzity, asi 1941; NA Praha, f. PMR, k. 3101, MŠANO ÚŘP - seznam profesorů a jejich ústavů, které jsou se souhlasem ÚŘP v zájmu Říše nebo obecném zájmu v provozu, 12. 6. 1940; tamtéž, f. ÚŘP-AMV 114, k. 196, sig. 114-198/3, seznam, 1942; tamtéž, k. 181, sig. 114-183/4, spisy týkající se zatčení a propuštění profesorů, 1942; tamtéž, k. 204, sig. 114-206/3, vládní nařízení o odejmutí akademických titulů, 1943; tamtéž, f. MS, k. 1960, složka „Úmrtí 1939-1945“, 1939-1945; ANM Praha, f. J. Kapras, k. 1, sl. 4970, dovořená s čekatelým - seznamy I, II a III, 1940.

121 AUK Praha, f. RNU, k. 128, tabulkové soupisy a souhrnné přehledy pro uzavřené české vysoké školy a univerzity, 1939-1945.

122 V červnu 1940 to bylo celkem 21 profesorů LF UK a 5 na PřFUK, dále 13 na LF MU, 2 PřF MU, 8 na VŠVet, 1 na ČVUT a 4 na VUT, 13 na VŠZ a dále 32 akademických funkcionářů. NA Praha, f. PMR, k. 3101, MŠANO ÚŘP - seznam profesorů a jejich ústavů, které jsou se souhlasem ÚŘP v zájmu Říše nebo obecném zájmu v provozu, 12. 6. 1940.

123 NA Praha, f. PMR, k. 3101, přípis MŠANO PMR, 15. 6. 1940.

124 ANM Praha, f. J. Kapras, k. 1, sl. 4970, dovořená s čekatelým - seznamy I, II a III, 1940.

125 Tamtéž.

vedeni na dovolenou s čekatelným, se jednoznačně zhoršila hmotná a životní situace, nehledě na trvalou nejistotu.¹²⁶

Jak již bylo uvedeno, důsledkem německého zásahu z listopadu 1939 byl nucený přesun vybraných vysokoškolských pedagogických a výzkumných pracovníků buď do státní, nebo do soukromé sféry, přičemž naprosto zřejmý byl rozdíl mezi jednotlivými obory. Zatímco např. lékaři našli i po listopadu 1939 až do roku 1943 zpravidla pozice na dále fungujících klinikách či např. v SZÚ, technici mohli najít uplatnění buď přímo v průmyslové výrobě či pracovních skupinách na ni napojených, nebo protektorátní administrativě.¹²⁷ Jen u letecké výroby se odhaduje, že mohla absorbovat až 1 000 výzkumných pracovníků.¹²⁸ V rámci průmyslového výzkumu tak docházelo až ke vzniku paralelních struktur suplujících v některých momentech a ohledech dokonce vysokoškolskou výuku neboli z německého pohledu ke vzniku „černých univerzit“, jak se nechal slyšet K. H. Frank.¹²⁹ To byl případ např. chemického výzkumu ve Zlíně, kde postupně vznikl sofistikovaný systém, jenž pro abiturienty a nedostudované chemiky zajistil přednáškové kurzy pražských a brněnských univerzitních profesorů.¹³⁰ Jak již bylo rovněž uvedeno, německým zásahem z listopadu 1939 došlo k relativně významné preferenci technických

126 Otakar Odložilík, *Karlova universita 1348–1948*, Praha 1948, s. 70; Václav Vojtíšek, *Karlova universita za německé okupace*, in: Buben, c. d., s. 31–38, zde s. 36; Bělehrádek, *Karlova universita*, s. 13. Pro podklady k převedení srov. NA Praha, f. AMV-ST 109, k. 87, sig. 109-4/103; tamtéž, k. 127, sig. 109-7/110; tamtéž, k. 178, sig. 109-14/47. Dále také MZA Brno, k. 4, sig. PA3040, záležitosti týkající se převedení českých vysokoškolských profesorů na dovolenou s čekatelným, 1939–1940. K brněnské snaze zachránit knihovny jejich umístěním v soukromých objektech či kláštorech srov. ANM Praha, f. Kapras J., k. 1, sl. 4966, přípis služebny gestapa Brno Zemskému úřadu v Brně týkající se zákazu převozu univerzitních knihoven do soukromých domů či klášterů, 19. 12. 1939.

127 Obecně srov. Jan Havránek, Úvod, in: Petr Svobodný – Jan Havránek (eds.), *Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*, Praha 1996, s. 10–15. Pro jednotlivé obory srov. např. Svobodný, *Důsledky*, s. 247; Miloslav Petrussek, *Sociologie na počátku a konci protektorátu (poznámky a teze)*, in: Kostlán – Barvíková, c. d., s. 201–205; Vladimír Náleverka, *Československá společnost historická v letech nacistické okupace*, in: Jindřich Dejmek – Josef Hanzal (eds.), *České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. Roberta Kvačka*, Praha 1997, s. 447–459 či Janko, *Vědy o životě*, s. 109–117, zde s. 111. V poválečné reflexi k vývoji jednotlivých oborů srov. Blahoslav Stehlík, *Česká práce numismatická v letech 1939–1945. Naše věda 24/3–4 1945*, s. 65–66; Josef Böhm, *Česká geodesie 1939–1945. Naše věda 24/5–7, 1945*, s. 166–172; Karel Čupr, *Česká matematika 1939–1945. Naše věda 24/8–10, 1945*, s. 270–278 či Jiřina Popelová, *Studie o současné české filosofii*, Praha 1946. Dále srov. Bělehrádek, *Karlova universita*, s. 13.

128 Karel Škoda, *Vzpomínky na období před a během druhé světové války*, in: Hořejš – Lorencová, c. d., s. 471–474, zde s. 471–472; Karel Ryska, *Výzkumný a zkušební ústav ČKD – Vzpomínky z mé technické praxe*, in: Hořejš – Lorencová, c. d., s. 452–456, zde s. 452–453.

129 Pro SZÚ srov. Otto Jírovec – Karel Raška st., *Semináře pořádané na IV. oddělení Státního zdravotního ústavu v letech 1944–1945. ČLČ 85/7, 1945*, s. 242–243.

130 Landa, c. d., s. 208.

a částečně také přírodovědných a lékařských oborů, jejichž vzrůstající význam v oborové struktuře české vědy byl zřejmý již od 30. let 20. století.¹³¹

Aspekty profesní degradace a izolace vědeckých pracovníků po listopadu 1939 velmi výstižně popsal již citovaný A. Pražák: „Vzdělanec byl brzy nejkrutěji omezen ve svém pohybu a ve své tvorbě, neměl brzy ani kam psát. Byl pozorován, špehován, znepokojován, činěn závislým na cizím, byl zatarasen cizí tlustou stěnou s výhledem jen na ni.“¹³² Tyto momenty byly ještě více umocněny u vědců a akademiků židovského původu, kterým bylo z rasových důvodů zamezeno navštěvovat veřejné instituce, které potřebovali pro svá bádání. Výstižně svou frustraci v červnu 1940 shrnul zoolog a známý cestovatel Jiří Baum (1900–1944; srovnej jeho heslo v tomto svazku): „Nyní v létech, kdy bych mohl plně vědecky zhodnotiti výsledek dlouholetého studia v cizině a domově, stává se mi okolnost, že jsem židovského původu, vážnou překážkou další vědecké práce a dokončení spisů, které již po léta připravuji (...).“¹³³ Neopomenut by měl zůstat i důležitý aspekt generační, neboť jak výstižně shrnul záhy po skončení války Vl. Vondráček: „Generace starší třiceti let, zvláště nad čtyřicet, prožívala druhou světovou válku (...). Počítáme-li první válku pět a druhou pro nás sedm let a průměrný věk lidský benevolentně posuzovaný 72 let, je to ztráta šestiny života, počítáme-li však život až od dvaceti let, je to ztráta téměř jedné čtvrtiny.“¹³⁴

K postupně narůstající izolaci je třeba připočítat rovněž cenzurní zásahy, které se nevyhnuly ani odborné produkci.¹³⁵ Práce některých vědců, jako např. J. Bělehrádka, E. Chalupného, J. Fischera, O. Fischera, Z. Nejedlého či B. Václavka (srov. hesla v tomto svazku a ve druhém svazku), lze najít jak na prvním seznamu nežádoucích autorů z dubna 1939, tak i na posledním, v tzv. zelené knize (*Liste des schädlichen unerwünschten Schrifttums im Protektorat Böhmen und Mähren*) z března 1944, čítajícím celkem asi 4 500, respektive 10 000 titulů.¹³⁶

131 Václav Podaný, K problematice oborové struktury české vědy 1918–1938. *DVT* 26/3, 1993, s. 129–145. Pro medicínu srov. např. Ludmila Hlaváčková, Prof. Arnold Jirásek a I. chirurgická klinika UK za druhé světové války, in: Kostlán – Barvíková, c. d., s. 129–143 nebo Miroslav Pešek, Osudy I. chirurgické kliniky v době okupace, in: *100 let I. chirurgické kliniky Fakulty všeobecného lékařství Karlovy univerzity 1882–1982*, Praha 1982, s. 67–72.

132 Pražák, *Český vzdělanec*, s. 66.

133 NA Praha, f. MV I-SR, k. 6581, sig. 1941–1944, 9/50/46, Baum J., Žádost státnímu prezidentovi o vyjmutí z dosahu platnosti protižidovských nařízení, 1. 6. 1940.

134 Vladimír Vondráček, Duševní stav za války a po válce. *Věda a život* 12/6, 1946, s. 250–257, zde s. 250.

135 Srov. Michael Wögerbauer (ed.), *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014, sv. II*, Praha 2015, s. 915–930. K cenzurní a autocenzurní praxi ve vědeckých časopisech srov. příspěvky v časopisech *Věda a život* nebo *Vesmír* ročníku 1945.

136 Srov. Poláček, *Cenzura*, s. 78–79, 135–136, 138–139 a Jan Gotthard, Literární tvorba na území Čech a Moravy v letech 1939–1945, in: Poláček, c. d., s. 274–279.

Z německé strany byl styk s českými vědci upraven zvláštním interním nařízením REM, jež výslovně nabádalo k „největší zdrženlivosti“¹³⁷. „Ideová výměna“ měla být nanejvýše věcná, a když už měli být čeští vědci pozváni do Německa, pak musel tuto cestu předem schválit ÚŘP i REM; přednášky českých vědců v Německu byly zakázány.¹³⁸

Situace této profesní skupiny ovšem byla dále o to horší, že vědci a akademici byli z německé strany, především pak bezpečnostními a represivními složkami, opakovaně označováni jako tzv. vrstva inteligence (*Intelligenzsschicht*), jejíž členové byli zastoupeni ve všech českých ilegálních a odbojových aktivitách.¹³⁹ Tento argument se ostatně poprvé výslovně objevil právě 17. listopadu 1939, kdy vyhláška oznamující uzavření českých vysokých škol a univerzit difamovala blíže neurčenou „skupinu českých intelektuálů“, která byla označena za jednoho z hlavních původců „aktů odporu“¹⁴⁰. Když o osm měsíců později šéf pražského vedoucího úseku SD Horst Böhme (1909–1944) předkládal zprávu o českých odbojových aktivitách, přisuzoval v nich „hnací a vůdčí síly“ právě tzv. kruhům inteligence (*Intelligenzkreise*).¹⁴¹ Ty členil politicky na levicově a pravicově zaměřené, přičemž pravicové považoval za horší, neboť jejich nenávist k Německu byla starší, hlubší a zakořeněnější, a tím pádem byli z jeho pohledu radikálnější.¹⁴² Z celkem 596 zatčených označil 360 jako tzv. inteligencičky (*Intelligenzler*).¹⁴³ Zdá se, že hlavní roli mělo dosažené vzdělání a status, nikoliv však určitá profese či odbornost. Podle Böhmeova výkladu se jednalo o vyšší ministerské úředníky, zástupce svobodných povolání, vyšší důstojníky, advokáty, lékaře a profesory, kteří ovšem nebyli rozlišení na středoškolské a vysokoškolské. V období útoků na Velkou Británii a přípravy tažení na Balkáně pak K. H. Frank právě proti této skupině veřejně a bez skrupulí namířil v přítomnosti říšského protektora naprosto nesmiři-

137 BAArch Berlin, f. R4901, sl. 13165, styk německých vysokoškolských učitelů s českými vědci, 19. 6. 1941 (důvěrné).

138 Tamtéž.

139 Pro českou exilovou časopiseckou reflexi srov. Tažení proti české inteligenci. *Československé zprávy* č. 10, 30. 4. 1941, s. 3–4; Hledá se „rozumná“ inteligence. *Čechoslovák* 5/5, 29. 1. 1943, s. 8; Jiří Hronek, Spiknutí proti svobodnému myšlení. *Nové Československo* č. 19, 8. 5. 1943, s. 6; Mobilisace čs. vědeckých pracovníků. *Nové Československo* č. 29, 17. 7. 1943, s. 4; Nová zatýkáni českých intelektuálů. *Nové Československo* č. 8, 20. 2. 1943, s. 1; J. Škvařil, O československé inteligenci. *Československé listy* 2/4, 1. 3. 1944, s. 8; Nespokojenost s českou inteligencí. *Čechoslovák* 6/32, 18. 8. 1944, s. 7; Zdeněk Nejedlý, Slovo k české inteligenci. *Nové Československo* 5/28, 22. 7. 1944, s. 5; týž, Slovo k českým spisovatelům, umělcům a vědcům. *Československé listy* 2/10, 1. 6. 1944, s. 2; Anna Jandová-Patzaková, Věda a život národa. *Nová svoboda* 21/7–8, 1944, s. 121–123 a 21/9–10, 1944, s. 161–166.

140 Vyhláška o uzavření českých vysokých škol 17. listopadu 1939, cit. dle Buriánků, 17. listopad, s. 72–73 (přetisk).

141 NA Praha, 109, f. AMV-ST 109, k. 1, sig. 109–1/8, zpráva Böhmeho Frankovi, 3. 7. 1940 (tajná říšská věc).

142 Tamtéž.

143 Tamtéž.

telné poselství: „Vedle fronty proti nepříteli stojí tu fronta domácí. Jedna bez druhé nemůže zvítězit. Chci (...) také – dnes naposledy – výslovně zdůraznit, že právě tak co nejpřesněji vedeme záznamy o chování a skutcích všech oněch českých kruhů v české vrstvě intelektuálů, které jsem již opětovně označil za lidi, kteří se nikdy nedají poučit, za lidi věčně včerejší, ilusionisty (...) lidi s Janusovou hlavou (...) Těto nesmiřitelné vrstvě předložíme jednou výtah z jejich konta. Tato vrstva bude jednoho dne zničena.“¹⁴⁴ Totéž pak zopakoval o dva měsíce později v Krakově před německými úředníky Generálního gouv-ernementu, kde ovšem přidal ještě důležité rozlišení, když více specifikoval a vydělil „kruhy starší inteligence“, jež nelpěly na udržitelnosti státoprávních poměrů ustanovených po roce 1918; mezi ně počítal hlavně státní úředníky a bývalé důstojníky.¹⁴⁵ Za protipól pak stavěl široké vrstvy zemědělců, dělníků a drobné buržoazie.¹⁴⁶ Pozoruhodné je, jak intenzivně byla tato argumentace převzata rovněž zastánci kolaborace. Činil tak např. 31. května 1942 E. Moravec v rozhlasovém projevu, nazvaném *Na osudném rozcestí*, když veřejně haněl právě „inteligenci“ a tvrdil: „(...) má-li národ dále žít bez neplodné inteligence anebo s ní společně zhynout, pak volím záchranu národa a neplodnou inteligenci i se všemi pražskými darmošlapy hodím přes palubu. Ze zdravého prostého lidu vyroste nám nová silná inteligence.“¹⁴⁷ Poněkud diferencovanější obraz po útoku na R. Heydricha nicméně poskytuje hlášení SD z konce května 1942: „Česká inteligence útok stejně jako dosud schvaluje, vyhýbá se jednoznačnému vyjádření postoje a je přesvědčená, že úder povzbudí široké masy k aktivnímu odboji.“¹⁴⁸ Zdá se, že tento diferencovanější přístup, samozřejmě při zachování všech výhrůžek fyzického zničení, nakonec převážil, neboť v oficiálním projevu 18. října 1942 K. H. Frank jasně rozlišoval mezi inteligencí „destruktivní“ a „skutečnou“, rozumějme pro spolupráci s Němci nakloněnou českou inteligencí, ke které počítal především úředníky, lékaře,

144 K. H. Frank o Vůdcově díle a významu Protektorátu i jeho úkolech. *Lidové noviny* 49/201, 21. 4. 1941 (ráno), s. 1; Feierliche Rekrutenvereidigung der Waffen-SS. Ansprache des Staatssekretärs Karl Hermann Frank. *Der Neue Tag* 3/110, 21. 4. 1941, s. 2. Srov. NA Praha, f. AMV 109, k. 122, sg. 109-7/56, původní text projevu K. H. Franka na Staroměstském náměstí, 20. 4. 1941. Dále srov. také René Küpper, *Karl Hermann Frank (1898–1946). Politická biografie sudetoněmeckého nacionálního socialisty*, Praha 2012, s. 121–123.

145 Die politische und völkerrechtliche Stellung des Protektorates. Ein Vortrag des SS-Gruppenführers Staatssekretärs Karl Hermann Frank in Krakau, in: *Der Neue Tag* 3/174, 23. 6. 1941, s. 1.

146 Tamtéž.

147 Emanuel Moravec, *V hodině dvanácté. Soubor projevů státního presidenta a členů vlády Protektorátu Čechy a Morava po 27. květnu 1942*, Praha 1942, s. 14.

148 Denní zpráva řídicího úseku SD Praha ze dne 31. 5. 1942, cit. dle Vojtěch Šustek, *Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava* (= Edice historických dokumentů, sv. 2/ Documenta Pragensia monographia, Volumen 26/2), Praha 2014, s. 52 (dokument III/7); tamtéž, denní zpráva řídicího úseku SD Praha ze dne 4. 6. 1942, s. 108 (dokument III/14).

inženýry, techniky, spisovatele, umělce a část učitelů.¹⁴⁹ Co přitom čekalo onu „destruktivní“ část, jasně ukázaly právě předchozí měsíce druhého stanného práva, v němž podíl prominentních osobností z řad vědců a akademiků mezi perzekvovanými jistě nebyl náhodný, respektive byl zakalkulován do teroru během tzv. heydrichiády.¹⁵⁰ K tomu je navíc ještě třeba zmínit rapidní zhoršení postavení již vězňených vědců v koncentračních táborech (zejm. Mauthausenu), kde se po květnu 1942 stali Češi pomyslně nejnižší skupinou vězňů.¹⁵¹ Jak ostatně po skončení války vyjádřil obecněji první poválečný rektor UK J. Bělehrádek: „Být českým profesorem nebo docentem bylo samo o sobě provinění nebo alespoň přitěžující okolností, která stačila na nejtěžší rozsudek – ovšem namnoze bez soudu – i při pouhém nedokázaném podezření.“¹⁵² K dalším formám perzekuce, které zpravidla postihovaly celé rodiny a široké příbuzenstvo, je navíc třeba připočítat suspendování, odebrání dávek a důchodů, zabavení majetku a ztrátu občanské cti.

Jedním z klíčových faktorů pro perzekuci vědců a akademiků bylo zapojení do odbojové činnosti, které ve své komplexitě bohužel není doposud zpracováno.¹⁵³ Obecně lze říci, že mělo různou intenzitu a zároveň se odlišovalo i možnostmi jednotlivých osob. První odbojové kroužky a skupiny, v nichž se angažovali i mnozí z univerzitních, vysokoškolských a vědeckých pracovníků, se začaly vytvářet hned v jarních měsících roku 1939.¹⁵⁴ Přířa-

-
- 149 NA Praha, f. AMV-ST 109, k. 34, sig. 109-4/341, koncept projevu, 18. 10. 1942; tamtéž, k. 35, sig. 109-4/437, ohlasy na projev, 18. 10. 1942. Připomeňme na okraj, že podobnou diferenciaci prosazovala později i oficiální komunistická doktrína v Československu, když se pro politicky a ideologicky akceptovatelnou část vzdělaných vrstev užívalo označení tzv. pracující inteligence.
- 150 Denní zpráva řídicího úseku SD Praha ze dne 25. 6. 1942, cit. dle Šustek, c. d., s. 356 (dokument III/37). K nacistickému postupu a taktice srov. Čeněk Klapal, *Nepromlčitelné zločiny*, Praha 1980, s. 134–141.
- 151 Miloslav Moulis, *Rok 1942 v koncentračních táborech*, in: *Rok 1942 v českém odboji*, Praha 1999, s. 76–79.
- 152 Bělehrádek, *Karlova universita*, s. 16.
- 153 Podrobně je zpracován podíl lékařů, srov. zejména Vladimír Kotinský, *Lékaři – oběti českého domácího odboje za druhé světové války I–XX*. ČLČ 129/39, s. 1239–1243, 129/40, 1990, s. 1276–1277, 129/46, 1990, s. 1466, 129/47, 1990, s. 1501, 129/49, 1990, s. 1562–1563, 129/50, 1990, s. 1593–1594, 129/50, 1990, s. 1594–1595, 129/51, 1990, s. 1627, 130/1, 1991, s. 26–28, 130/3, 1991, s. 92–93, 130/5, 1991, s. 152–153, 130/5, 1991, s. 153–154, 130/7, 1991, s. 213–214, 130/8, 1991, s. 253–254, 130/9, s. 280–281; 130/10, 1991, s. 313–314, 130/11, 1991, s. 348–349, 130/12, 1991, s. 379–380, 130/9, 1991, s. 179–281. Dále srov. Petr Svobodný – Ludmila Hlaváčková, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004, s. 195–216; Ladislav Niklíček – Václav Kotecký, *Lékaři v národně osvobozené boji českého lidu*. ČLČ 124/19, 1985, s. 595–601; Ladislav Niklíček, *Komunističtí lékaři v národně osvobozené boji českého lidu*. Československé zdravotnictví 23/3–4, 1975, s. 124–133.
- 154 Srov. Stanislav Kokoška, *Obrana národa a počátek války*. DaS 21/4, 1999, s. 16–21; Jan Gebhart, *Některí z mnohých*. K činnosti Josefa Fischera, Karla Bondyho a Miloše Otty Bondyho v českém odboji za druhé světové války, in: Helena Krejčová – Jana Svobodová (eds.), *Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939–1945*, Praha 1998, s. 145–161; Milena Šimsová, *Odbojáři z Obrany národa souzení jako „Helfert-Intelligenz-Gruppe“*. Časopis *Moravského musea* 117/1, 1998, s. 107–127; Tomáš Pasák, *Počátky národního odboje*, in: Jakub Čermín et al.

dily se tak k „armádě stínů“, jež „bojovala zásadně jen v obklíčení, z něhož nemohla, ba ani nesměla vyrazit.“¹⁵⁵ Možnosti zapojení se naskýtaly různé, nicméně obecně platilo, že odbojové angažmá bylo – vedle přežívání a kolaborace – jednou ze tří alternativ, které stály „před každým příslušníkem ujařmeného národa, pokud nebyl vězněn, odvečen nebo pravidelně volán k policejní kontrole.“¹⁵⁶ Přitom šlo o odboj vůči režimu, jenž odloučil „(...) politiku důsledně od mravnosti, dal-li jí poslední a nejvyšší příkaz a smysl, to jest boj, (...) určil tím i povahu svých bojových prostředků a svého chování k nepříteli a k poraženému (...), právo v něm přeměnil v bezprávi; sílu v násilí; spravedlnost ve zločin; čest v bezčnost; pravdu v lež; rozum v krev; lidskost v sadistickou zvůli.“¹⁵⁷ V konečném důsledku však šlo vždy o rozhodnutí zcela individuální, pro něž neměl úplně každý předpoklady, jak o tom svědčí např. retrospektivní poznámky Františka Weyra (1879–1951), zatčeného v září 1943 pro podezření z velezrady: „Prožíval jsem proto nejdramatičtější a zároveň snad i nejtragičtější dění v dokonalém ústraní a v dokonalé pasivnosti. Pro mou vrozenou povahu nebyl to arciť pocit nijak příjemný, ale domnívám se, že pro mne tehdy nebylo žádného jiného východiska, a to zejména proto, že jsem v sobě necítil nikdy povolání a vlohy k nějaké aktivní odbojové či tak zvané ilegální činnosti. Nezbytná tajuplnost všelikého spikleneckví přičila se, jak jsem si byl dávno jist, mému celkovému povahovému založení, i když nemyslím, že by mně byla právě chyběla aspoň průměrná osobní odvaha pro činnost toho druhu (...) Ostatně po celou dobu německé okupace nikdo se nikdy na mne neobrátil a nedošla mne odnikud výzva k nějaké spolupráci a v tak zvané ilegality, která ostatně z našeho právního, politického a povšechně vlasteneckého hlediska byla vlastně svrchovanou legalitou.“¹⁵⁸ Aktivita vědců lze přitom chápat v širším rámci odboje politického, respektive jako součást odboje kulturního, přičemž specifický vklad právě této skupiny nebyl v dané souvislosti vždy zcela zřejmý, neboť „kulturní frontou“ se rozuměla především oblast literatury, umění, divadla a filmu.¹⁵⁹ Vedle politické

(eds.), *Národ se ubránil 1939–1945. Sborník prací historiků a pamětníků*, Praha 1995, s. 15–22; Jan Gebhart, *Domácí odbojová fronta v českých zemích od vypuknutí 2. světové války do přepadení SSSR*. *HaV* 31/1, 1982, s. 65–90. Z marxistických pozic srov. Jan Křen, *Vojenský odboj na počátku okupace Československa (1938–1940)*. *HaV* 9/2, 1961, s. 271–313 a Jan Křen – Václav Kural, *Ke smyslu českého protifašistického odboje*. *HaV* 13/X, 1965, s. 35–80, 13/X, s. 126–127, 13/X, s. 129–130, 13/X, s. 132–133, 13/X, s. 135–136. Ve vzpomínkové reflexi např. Albert Pražák, *Politika a revoluce. Paměti*, Praha 2004, s. 82–87.

155 Černý, c. d., s. 238.

156 Červinka, c. d., s. 43.

157 Rajmund Habřina, *Nadčlověk a nadnárod. Kapitoly jen časové?* Brno 1946, s. 47.

158 František Weyr, *Paměti 3. Za okupace a po ní (1939–1951)*, Brno 2004, s. 31–32.

159 Srov. Ferdinand Herčík, *Věda a kultura. Věda a život 14/4, 1945, s. 145–147* či Černý, c. d., s. 115. Dále srov. rovněž Pavel Večeřa, *Ve jménu přežití národa. Kultura mezi pasivní rezistencí a kolaborací v kontextu denních tištěných médií protektorátu*, in: Dagmar Magincová (ed.), *O protektorátu v sociokulturních souvislostech*, Červený Kostelec 2011, s. 13–29.